

Ґендерне бюджетування в Україні

■ Бюджет є тим інструментом фінансової системи, що зачіпає всі сфери функціонування держави. Ще досі існує думка, що державні бюджети з точки зору ґендерних стосунків є нейтральними. Іншими словами, що бюджетна політика однаковою мірою впливає як на чоловіків, так і на жінок. Насправді ж, потреби чоловіків і жінок багато в чому є різними, і якщо не враховувати ці відмінності у бюджетній політиці, це може призводити до посилення існуючої соціальної нерівності.

■ Аналізуючи бюджети різних рівнів за ґендерною складовою, необхідно звертати увагу не лише на видатки та програми, що безпосередньо стосуються жінок чи чоловіків (програми ґендерної рівності), а й робити оцінку ґендерного впливу на всі видатки та програми. Кожна стаття бюджету має свій прямий чи опосередкований вплив на жінок та чоловіків, з досить часто з різними чи навіть протилежними наслідками.

■ Ґендерне бюджетування є інструментом, який може бути використаний для досягнення інших державних цілей, таких як прозорість і ефективність, а також бути інструментом для виконання міжнародних і національних зобов'язань з прав людини. Водночас ґендерне бюджетування може сприяти ефективності суспільної політики й економічному зростанню шляхом скорочення нерівності в розподілі суспільних ресурсів.

ЗМІСТ

Вступ	2
Бюджетна система України	3
1. Що таке бюджет і чому він необхідний?.....	3
2. Якими є переваги бюджетної децентралізації?.....	5
3. Бюджетна системи України та міжбюджетні відносини	6
4. Закріплення різних доходів і видатків за різними видами місцевих бюджетів, механізм збалансування місцевих бюджетів.....	7
5. Організація бюджетного процесу на місцевому рівні.....	11
6. Порядок складання проекту місцевого бюджету, його розгляд і затвердження.....	12
7. Порядок виконання місцевого бюджету.....	14
8. Інформація про виконання місцевих бюджетів.....	16
Додаток А	18
Додаток Б	19
Застосування ґендерного підходу в бюджетах різного рівня	20
1. Що таке ґендерний бюджет?.....	21
2. Ключові складові концепції ґендерного аналізу бюджету.....	22
3. Можливості та переваги ґендерного бюджетування на місцевому та загальнонаціональному рівні.....	23
4. Соціальна орієнтація економіки як основа соціальної політики держави	24
Висновки.....	27
Словник.....	27
Список використаних джерел	30

ВСТУП

Україна, підписавши «Декларацію тисячоліття» у 2000 р., разом з іншими країнами – членами ООН взяла на себе зобов'язання по досягненню основних цілей світового розвитку, одна з яких – досягнення рівності жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності.

«Серед найважливіших інституційних механізмів фактичного закріплення рівності між чоловіками та жінками потрібно визначити використання політики позитивних дій, або позитивної дискримінації»¹. Позитивна дискримінація – це система заходів, що сприяють встановленню рівності тих чи інших соціальних груп/верств шляхом законодавчого закріплення і практичного надання правових, соціальних та інших переваг певним групам/верствам, що потребують додаткової підтримки (в розглядуваному нами контексті – тій чи іншій статі).

Аналізуючи структуру Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», можна зробити висновок, що український законодавець передбачає, що відповідні механізми сприяння забезпеченню рівності поділяються залежно від сфери впровадження на: а) громадсько-політичні, б) економічні, в) правові, г) соціальні, д) освітні тощо. І безумовно, всі ці механізми взаємозалежні й потребують скоординованого, гармонізованого впровадження.

В другому розділі цього закону, зокрема зазначається, що органами, установами та організаціями, наділеними повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, є: Верховна Рада України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Кабінет Міністрів України; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені в їх складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; об'єднання громадян. Для досягнення мети цього Закону у своїй діяльності суб'єкти здійснення гендерної політики можуть застосовувати позитивні дії² – спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією (ст. 24)³ і законами України.

Одним з нових прикладів «позитивних дій» є механізм гендерного бюджетування, який охоплює політичну, економічну та соціальну сфери впровадження рівності жінок та чоловіків. Загальна специфіка цього різновиду «позитивних дій» потребує ґрунтовного наукового аналізу і вивчення методів її нинішнього і можливого в майбутньому впровадження в Україні.

Посібник «Гендерне бюджетування в Україні» присвячений проблемі гендерного бюджетування, як одного з перспективних політичних механізмів становлення рівності прав та можливостей представників кожної статі. Автори розглядають питання методики та підходів впровадження гендерно-чутливих бюджетів різних рівнів, показують ступінь і характер наукової і практичної розробки цього важливого політичного питання. Окрім того, в посібнику надано основну інформацію щодо бюджетного процесу в Україні, механізмів формування та використання місцевих бюджетних коштів.

Помилковим було б вважати, що прийнявши бюджет й заклавши кошти на гендерні програми, центральна, регіональна чи місцева влада може вважати свою діяльність та відповідні місцеві бюджети гендерно-орієнтованими. Одним із завдань цього посібника є показати, що гендерний підхід необхідно враховувати в усіх програмах та статтях витрат, необхідно аналізувати та давати відповіді на питання: яким чином вплине на кожну зі статей, які наслідки матиме для кожної з них реалізація будь-якої програми? І чи ефективно витрачаються місцеві кошти? Чи враховуються інтереси обох статей? А головне, чи не дискримінує певне розподілення коштів представників однієї зі статей.

Врахування гендерних особливостей під час планування та реалізації бюджетів зробить значний крок в просуванні гендерної рівності та у становленні соціально справедливої держави.

1 Як забезпечити гендерну рівність в політиці // Вісник Міжнародного центру перспективних досліджень. – № 17 (364). – 21 травня 2007. – С. 1.

2 Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2866-15>

3 Конституція України. Офіційне видання. – К.: Міністерство юстиції України, 2006. – С. 13-14.

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ

1. Що таке бюджет і чому він необхідний?

Життєдіяльність людей в організованій спільноті сьогодні неможливо уявити без бюджету. Термін бюджет бере свій початок від норманського слова *boudgette* (шкіряна сумка, потім портфель). В епоху Середньовіччя в Англії канцлер казначейства приносив у парламент сумку (портфель), котра разом з її вмістом (фінансовими документами та промовою про стан державних фінансів) одержала назву бюджет⁴.

Бюджет держави пройшов доволі тривалий і почвальний шлях еволюції. Удосконалення бюджету відбувалося шляхом тривалої й впертої протидії двох чинників – влади, яка претендує на безконтрольне ведення господарства і суспільства, яке домагається бюджетних повноважень, тобто права визначати сферу діяльності органів влади у сфері фінансових відносин⁵. У результаті впливу зазначених тенденцій сучасні системи планування і виконання бюджету базуються на чіткій процедурі управлінських дій, що передбачає широкі можливості для врахування суспільних інтересів і забезпечення гро-

милрд. грн. (рис. 1). Доходи зведеного бюджету України в розрахунку на одну особу в 2008 р. становили 6 424 грн. Джерелом наповнення бюджету є кошти, які сплачують люди у вигляді податків та інших обов'язкових платежів. Навіть коли платниками податків є підприємства, то все одно оплачує ці податки населення, купуючи товари, до ціни яких вони включені.

У демократичній державі податки сплачують не просто для утримання армії чиновників, а на відповідну суму суспільство має отримувати користь від бюджету у вигляді послуг чи допомоги. Так, у кожної людини є чимало потреб, задовольнити які вона за свої власні кошти не може. Йдеться насамперед про так звані «суспільні блага», які у звичайних умовах не надаються суб'єктами ринкового господарства. Характерними властивостями суспільних благ є: по-перше, неможливість виключення окремого споживача від їх споживання, або наявність значних витрат, пов'язаних з таким виключенням; по-друге, надання послуги додатковому споживачу не збільшує витрати. Добровільне об'єднання громадян з метою фінансового забезпечення таких благ практично неможливе: завжди виявляться особи, які не бажають брати участь у їх фінансуванні, однак відлучити їх

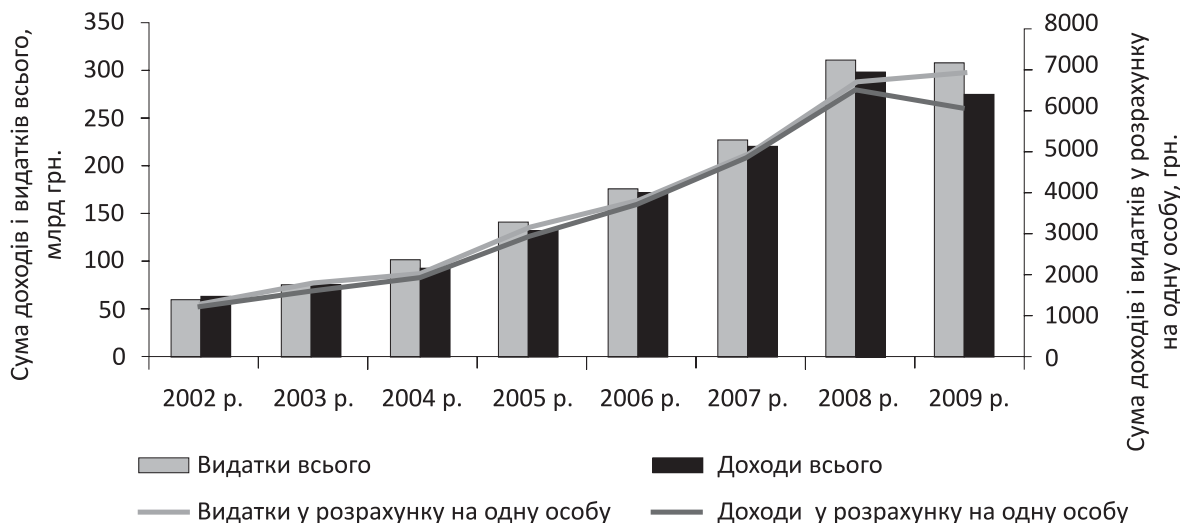

Рис. 1. Обсяг доходів і витрат зведеного бюджету України в 2002–2009 рр.

мадського контролю у цьому процесі.

Бюджет є тим інструментом фінансової системи, що зачіпає всі сфери функціонування держави. Йому притаманна багатогранна природа. Бюджет – це:

- грошовий фонд держави і органів місцевого самоврядування;
- фінансовий план країни;
- правовий акт, що обов'язковий до виконання.

Упродовж 2002–2009 рр. загальний обсяг усіх бюджетів в Україні зріс у чотири рази, досягши у 2009 р. 273

від користування послугами буде неможливо. Цей стан в економічній науці описаний як «проблема безквиткового пасажира». Відтак, єдиним джерелом забезпечення цих послуг виступає бюджет (рис. 2).

Прикладом суспільного блага є освітлення міських вулиць. В цьому разі відсутня можливість встановлення плати за надання такої послуги. Крім того, надання цієї послуги для додаткових користувачів не збільшує витрати, що пов'язані з її наданням. Якщо була б можливість отримувати кошти від осіб, які користуються освітленням, то цією діяльністю могли займатися приватні фірми і відпала б необхідність у здійсненні бюджетних витрат. Іншими прикладами суспільних благ є: обо-

4 Бюджетний менеджмент : Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; за ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2004. – С. 15-16.

Таблиця 1. Основні переваги від закріплення видатків за місцевими бюджетами⁷

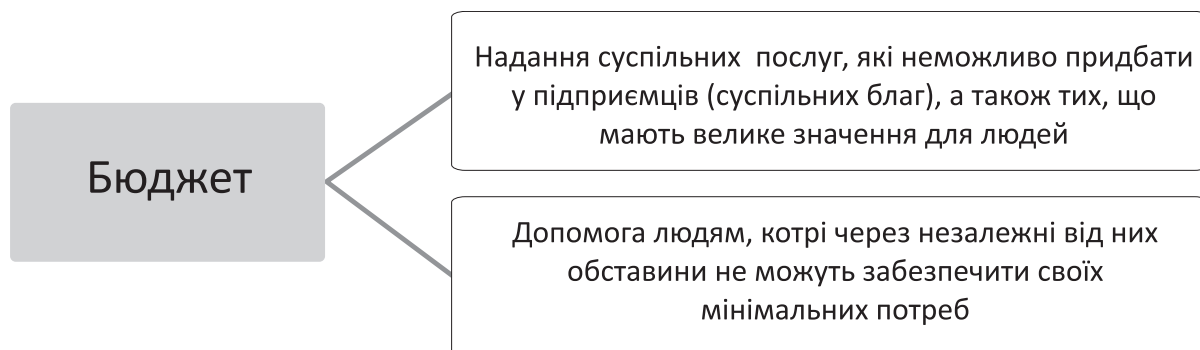
Назва	Зміст
Відмінності в смаках	Чим менша територіальна одиниця, тим більш однорідні переваги людей, які проживають на цій території. Саме місцева влада може запропонувати населенню суспільні блага, які більше відповідають перевагам громади.
Доступ до інформації	Інформація про локальні потреби в суспільних благах більш доступна місцевим органам влади; витрати на її отримання є нижчими. Наприклад, потребу території в місцевих дорогах простіше визначити на місцевому рівні.
Стимулювання міжрегіональної конкуренції	У випадку незадоволеності політикою місцевої влади, в тому числі й у сфері забезпечення суспільних благ, деякі мешканці даної території можуть емігрувати в інші місця. Міграція населення створює стимули для здійснення більш ефективної місцевої економічної та фінансової політики.
Можливість експериментування в локальних масштабах	Певні труднощі пов'язані з визначенням найкращого способу надання конкретного суспільного блага та з'ясування того, чи існує він взагалі. Наявність у регіональної та місцевої влади права самостійно формувати політику дає змогу перевірити різні підходи і порівняти одержані результати.

рона країни, благоустрій міста, захист навколишнього природного середовища, протидія епідемії тощо.

Багато послуг не мають ознак суспільних благ, однак їм притаманне величезне соціальне значення. З огляду на це, було б зовсім несправедливо якби хтось із членів суспільства не міг ними скористатися. Таким чином, такі послуги як базова освіта, перша медична

ків повинна здійснювати безпосередньо держава, а не приватні особи.

Крім цього, у сучасному світі держава за рахунок бюджету допомагає малозабезпеченим – для недопущення істотних відмінностей між особами з низькими та високими статками, зниження рівня бідності, досягнення гармонії і справедливості в суспільстві. Вирішують це завдання пере-

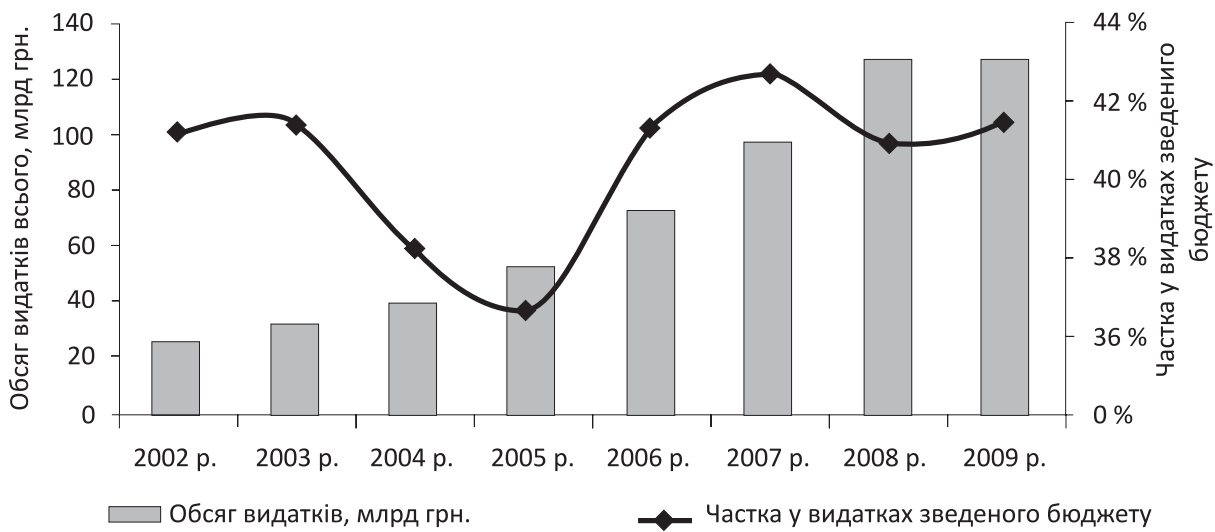
Рис. 2. Призначення бюджету в країні з ринковою економікою

допомога, послуги бібліотек зазвичай фінансуються за рахунок бюджетних ресурсів. Ще одним аргументом, який обґрунтовує доцільність витрачання коштів бюджету на такі послуги, є те, що від них одержують користь не лише ті, хто споживає, але й усе суспільство. У випадку самостійного прийняття приватними особами рішень щодо придбання послуг, вигоди від їх отримання можуть бути оцінені необ'єктивно. Відтак, обсяг споживання таких послуг буде менший, ніж у випадку бюджетного фінансування і безоплатного надання тим, хто їх потребує. Через це вважається, що в окремих випадках інтереси громадян відомі державі краще, ніж самим особам, і широкий спектр видат-

важно за допомогою бюджету, адже завдяки прогресивному оподаткуванню, з одного боку, та наданню трансфертів населенню, з іншого, можна зменшити нерівність доходів членів суспільства. Сама наявність соціальної допомоги в умовах демократії свідчить про те, що становище нужденних небайдуже основній масі виборців-податкоплатників⁶.

6 Якобсон Л. И. Государственный сектор экономики: экономическая теория и политика: Учебник для вузов Л. И. Якобсон. – М.: ГУВШЭ, 2000. – С. 275.

7 Христенко В. Б. Межбюджетные отношения и управление региональными финансами: опыт, проблемы, перспективы. – М.: Дело, 2002. – С. 21.

Рис. 3. Обсяг видатків місцевих бюджетів і їхня частка у видатках зведеного бюджету України в 2002–2009 рр.

2. Якими є переваги бюджетної децентралізації?

Фінансування суспільних послуг може здійснюватися за рахунок видатків як державного, так і місцевих бюджетів. Тому важливою є проблема розподілу повноважень на здійснення видатків між різними рівнями бюджетів. При визначенні рівня бюджету, з якого потрібно фінансувати видатки для забезпечення суспільних потреб, користуються принципом, що найбільшої ефективності у виконанні тієї чи іншої видаткової функції можна досягти, якщо вона буде закріплена за нижчим із тих рівнів влади, котрі можуть реалізувати її належним чином. Такий принцип має назву «субсидіарності».

Розвинуті демократичні держави велику увагу приділяють розвитку місцевих бюджетів. Передумовою цього є низка переваг, які одержують внаслідок здійснення певних видатків за рахунок коштів місцевих бюджетів. Основні переваги бюджетної децентралізації зазначені в табл. 1.

Попри значні переваги, які одержують від закріплення певних видатків за місцевими бюджетами, існують обмеження, що цьому перешкоджають. До цих обмежень належить складність врахування економії на масштабі. Адже зазвичай надання послуги більшій кількості споживачів веде до зменшення вартості цієї послуги в розрахунку на одного споживача. Крім цього, при наданні послуг населенню за рахунок місцевого бюджету можлива ситуація, коли користь від благ будуть отримувати жителі прилеглих територій. Тому необхідно мати на увазі, що надання цих послуг потрібно буде здійснювати в більших обсягах, а, відповідно, більшими будуть видатки. Таким чином, буде порушено основну умову функціонування місцевих фінансів, адже

бюджет буде наповнюватися за рахунок сплачених податків в певній місцевості, а користь від видатків поширюватиметься на більшу територію. Суть ще одного обмеження бюджетної децентралізації зводиться до того, що на центральному рівні легше встановлювати і запроваджувати в життя єдині стандарти якості суспільних послуг.

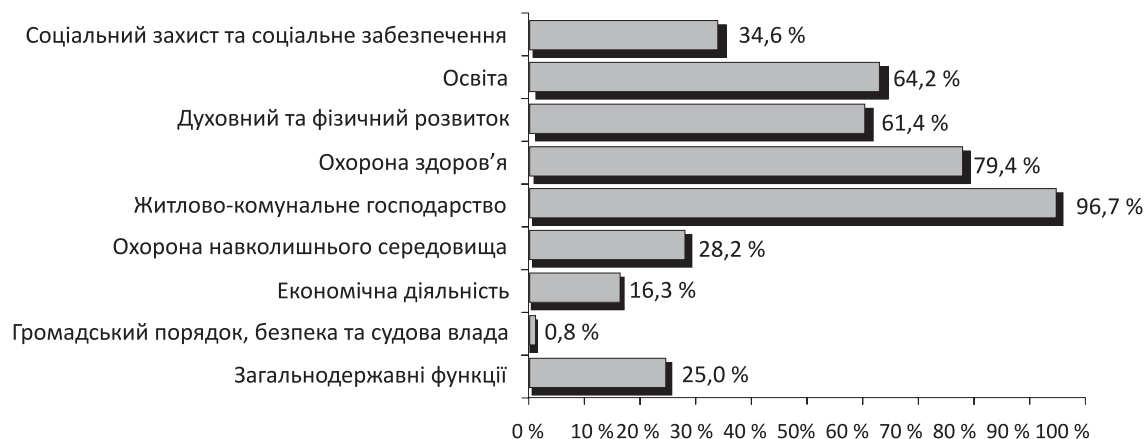
Вплив зазначених вище чинників на формування та використання ресурсів місцевих бюджетів в кожній країні відбувається по-різному залежно від історичних особливостей країн, традицій формування дохідних джерел місцевим самоврядуванням, політики фінансового вирівнювання місцевих бюджетів.

Обсяг ресурсів місцевих бюджетів впродовж останніх років стрімко зріс. За 2002–2009 рр. видатки місцевих бюджетів зросли більше, ніж у п'ять разів – з 24,8 млрд. грн. до 127,1 млрд. грн. (рис. 3). В цей період частка видатків місцевих бюджетів становила біля 40% від видатків зведеного бюджету України.

Сьогодні в Україні роль місцевих бюджетів у наданні суспільних послуг є доволі високою. Така ситуація є звичайним явищем для більшості європейських країн, в яких на місцеві органи покладається основна відповідальність за послуги соціального характеру, а центральна влада зосереджується на послугах економічного характеру, на забезпеченні оборони, безпеки, тощо. В Україні з усіх бюджетних видатків, що в 2009 р. були спрямовані у житлово-комунальне господарство, 96,7% здійснено з місцевих бюджетів, частка останніх у видатках на охорону здоров'я у видатках зведеного бюджету становила 79,4%, духовний та фізичний розвиток – 61,4%, освіту – 64,2% (рис. 4).

На формування видаткової частини місцевих бюджетів України визначальний вплив має набір повноважень, які закріплені за органами місцевого

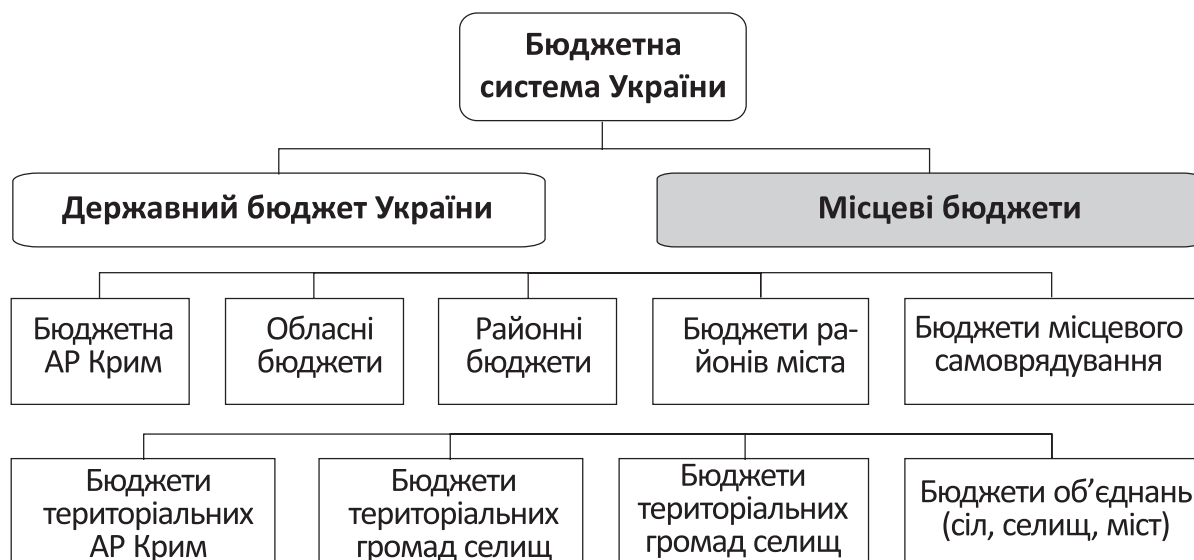
Рис. 4. Частка місцевих бюджетів у видатках зведеного бюджету України в розрізі їх функціонального призначення в 2009 р.

самоврядування. Основним законодавчим актом, який визначає перелік повноважень органів самоврядування, є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Відповідно до цього документу органи місцевого самоврядування в Україні повинні виконувати як власні повноваження, так і делеговані центральною владою. Саме на виконання делегованих державою повноважень (переважна частина видатків на державне управління, освіту, охорону здоров'я, духовний і фізичний розвиток, соціальний захист і соціальне забезпечення) в останні роки використовується більше 90% ресурсів місцевих бюджетів⁸. Обов'язок органів місцевого самоврядування здійснювати широкий спектр делего-

ваних повноважень істотно звужує фінансову самостійність місцевого самоврядування, адже параметри надання послуг в межах виконання делегованих повноважень визначаються центральним урядом.

3. Бюджетна система України та міжбюджетні відносини

В Україні кожного року відбувається формування та в Україні кожного року відбувається формування та виконання більше, ніж 12 тисяч різних бюджетів. Зрозуміло, що для успішного виконання державою своїх зобов'язань, необхідно певним чином їх впорядкувати та визначити їхню взаємодію. Це відбувається шля-

Рис. 5. Склад бюджетної системи України

⁸ Становлення ефективної системи регулювання видатків місцевих бюджетів. Консультативний матеріал Т 20. – К.: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій в Україні та Німецька консультативна група, 2004. – С. 4.

хом регламентування функціонування бюджетної системи України. Бюджетна система – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державно-

го і адміністративно-територіального устрою і врегульована нормами права. Структура бюджетної системи України врегульована Бюджетним кодексом і включає декілька видів місцевих бюджетів (рис. 5).

Кожен з видів місцевих бюджетів має своє призначення. Закріплення видатків між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання гарантованих послуг та наближення їх до безпосереднього споживача. Відповідно до цих критеріїв видатки поділяються на три групи:

- 1) перша група – видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання гарантованих послуг і які розташовані найближче до споживачів (ці видатки здійснюються з бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст);
- 2) друга група – видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують надання основних гарантованих послуг для всіх громадян України (такі видатки здійснюються з бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення, а також районних бюджетів);
- 3) третя група – видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують гарантовані послуги для окремих категорій громадян, або реалізацію програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України (ці видатки здійснюються з бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів).

З бюджетів міст Києва та Севастополя здійснюються видатки всіх трьох груп.

Серед усіх видів місцевих бюджетів найбільше ресурсів акумулюється в міських бюджетах міст республі-

канського значення (АР Крим) та обласного значення – 53,4 млрд. грн. Значно менші обсяги бюджетних ресурсів зосереджуються у міських бюджетах міст районного значення (2,3 млрд. грн.), селищних бюджетах (2,4 млрд. грн.) та сільських бюджетах 3,8 млрд. грн. (рис. 6).

4. Закріплення різних доходів і видатків за різними видами місцевих бюджетів, механізм збалансування місцевих бюджетів

Доходи і видатки закріплено за місцевими бюджетами таким чином, щоб максимально забезпечити дві умови: 1) гарантувати кожній людині однаковий доступ до важливих суспільних послуг незалежно від місця її проживання; 2) стимулювати органи місцевої влади до збільшення доходів місцевих бюджетів. Для цієї мети всі доходи і видатки місцевих бюджетів розмежовано на дві групи – доходи і видатки, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів і доходи і видатки, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів.

Основні ресурси місцевих бюджетів використовують на здійснення видатків першої групи. Як видно з табл. 2, до видатків, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів належать основні соціальні видатки – видатки на освіту, на охорону здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення, управління, культуру та фізичну культуру і спорт. Склад цих видатків для різних видів місцевих бюджетів визначено по-різному з урахуванням необхідності дотримання зазначених вище критеріїв повноти надання гарантованих послуг

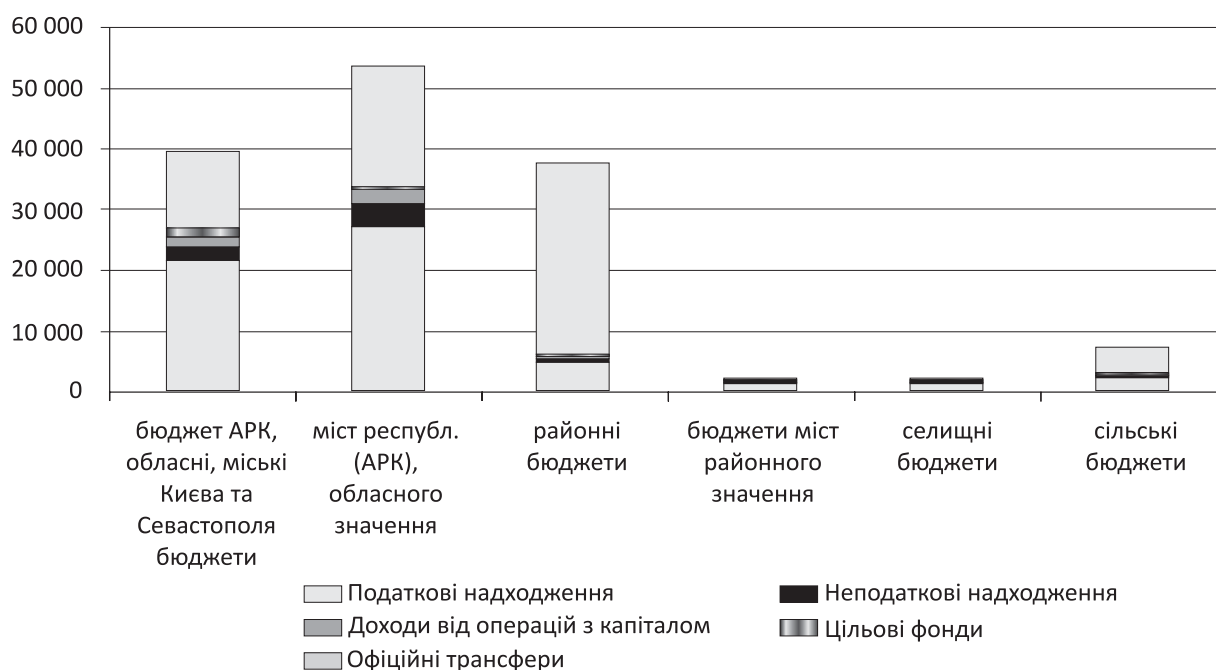

Рис. 6. Структура доходів різних видів місцевих бюджетів у 2008 р., млн. грн.

та наближення їх до безпосереднього споживача. Тобто за рахунок сільських, селищних і міських бюджетів міст районного значення відбувається пер-

шочергове надання гарантованих соціальних послуг, за рахунок районних бюджетів і міських бюджетів міст республіканського (АР Крим) та облас-

Таблиця 2. Склад основних видатків місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів

Спрямування видатків	Бюджети сіл, селищ, міст районного значення	Районні бюджети та бюджети міст республіканського АР Крим і міст обласного значення	Бюджет АР Крим та обласні бюджети
Управління	органи місцевого самоврядування сіл, селищ, міст районного значення	а) органи місцевого самоврядування міст республіканського АР Крим і обласного значення; б) органи місцевого самоврядування районного значення.	а) представницьку і виконавчу владу Автономної Республіки Крим; б) обласні ради.
Освіта	а) дошкільна освіта; б) загальна середня освіта (школи-дитячі садки).	а) дошкільна освіта (у містах); б) загальна середня освіта; в) заклади освіти для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації; г) інші державні освітні програми; ґ) вища освіта; д) позашкільна освіта.	а) загальна середня освіта для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації; б) професійнотехнічна освіта; в) вища освіта (на умовах замовлення); г) післядипломна освіта; ґ) інші програми.
Охорона здоров'я	а) первинна медико-санітарна, амбулаторно-поліклінічна та стаціонарна допомога (дільничні лікарні, амбулаторії, ФАП).	а) первинна медико-санітарна, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні широкого профілю, пологові будинки,); б) програми медико-санітарної освіти (міські та районні центри здоров'я і заходи по санітарній освіті).	а) консультативна амбулаторно-поліклінічна та стаціонарна допомога (обласні лікарні); б) спеціалізована амбулаторно-поліклінічна та стаціонарна допомога; в) санаторно-курортна допомога; г) інші державні програми медичної та санітарної допомоги.
Соціальний захист та соціальне забезпечення		а) державні програми соціального забезпечення; б) державні програми соціального захисту: допомога малозабезпеченим сім'ям, житлові субсидії населенню, пільги окремим категоріям громадян; в) державні програми підтримки будівництва житла для окремих категорій громадян; г) районні та міські програми і заходи у соціальній сфері.	а) державні програми соціального захисту та соціального забезпечення: дитячі будинки-інтернати; будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів; будинки-інтернати для дітей-інвалідів; б) обласні програми і заходи з реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї; в) інші соціальні програми.
Культура	сільські, селищні та міські палаци і будинки культури, клуби, центри дозвілля, інші клубні заклади та бібліотеки.	державні культурно-освітні та театрално-видовищні програми (театри, районні (міські) бібліотеки, музеї, виставки, палаци і будинки культури, школи естетичного виховання дітей, зоопарки загальнодержавного значення державної власності).	а) державні культурно-освітні програми (обласні бібліотеки, музеї та виставки); б) державні театрално-видовищні програми (філармонії, театри, будинки культури); в) інші державні культурно-мистецькі програми.
Фізична культура і спорт		державні програми розвитку фізичної культури і спорту: утримання та навчально-тренувальна робота ДЮСШ та фінансова підтримка організацій і спортивних споруд.	а) державні програми з розвитку фізичної культури і спорту; б) державні програми з розвитку фізичної культури, спорту, фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів.

ного значення забезпечується надання основних соціальних послуг гарантованих державою, за рахунок республіканського (АР Крим) та обласних бюджетів відбувається забезпечення соціальних послуг гарантованих для окремих категорій громадян.

Для того, щоб органи місцевої влади могли здійснювати соціально важливі видатки (видатки, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів), за ними закріплено право зараховувати до місцевих бюджетів певні загальнодержавні податки і збори (що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів) (табл. 3).

Як вже зазначалося вище, держава має створювати умови для рівного доступу усіх громадян до важливих соціальних послуг. Це завдання вирішують шляхом вирівнювання спроможності різних органів місцевої влади здійснювати такі видатки. Для цього під час складання кожного місцевого бюджету порівнюють видатки, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів, з відповідними доходами. Якщо виявиться, що видатки більші, ніж доходи, то на різницю держава надає трансферт – дотацію вирівнювання. У випадку перевищення розрахункових показників доходів над видатками цей надлишок буде вилучений з місцевого бюджету. З метою уникнення

суб'єктивного підходу при визначенні обсягів дотації вирівнювання або вилучення коштів, доходи і видатки при цьому визначаються на основі застосування формул.

Вирівнювання доходів місцевих бюджетів пригнічує мотиви для більш продуктивної діяльності органів місцевої влади щодо самостійного пошуку ресурсів місцевих бюджетів. Для того, щоб пом'якшити цю проблему, частина видаткових зобов'язань місцевих бюджетів залежить лише від наповнення доходів цих бюджетів і держава зазвичай не бере участі у підтримці щодо здійснення таких видатків. Таким чином, видатки місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів, залежать переважно від того, настільки місцева влада може акумулювати доходи місцевого бюджету, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів. Як видно з табл. 4, до таких видатків належать, зокрема, видатки на житлово-комунальне господарство, дорожнє господарство, програми місцевого значення та інші, а це означає, що їхній розмір у різних місцевих бюджетах відрізняється у зв'язку з різним наповненням доходів, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів.

Таблиця 3. Склад доходів місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів

**Бюджети місцевого самоврядування
(сіл, селищ, міст та їх об'єднань)**

- 1) частина податку з доходів фізичних осіб;
- 2) 50% збору за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення;
- 3) 50% збору за спеціальне водокористування;
- 4) 50% платежів за користування надрами загальнодержавного значення;
- 5) плата за використання інших природних ресурсів;
- 6) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних місцевих рад;
- 7) плата за ліцензії та сертифікати;
- 8) плата за ліцензії на виробництво спирту етилового та алкогольних напоїв і тютюнових виробів;
- 9) плата за ліцензії на право експорту, імпорту та оптової торгівлі спиртом етиловим та алкогольними напоями та тютюновими виробами;
- 10) плата за ліцензії на право експорту, імпорту алкогольних напоїв та тютюнових виробів;
- 11) плата за державну реєстрацію;
- 12) реєстраційний збір за проведення реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців;
- 13) плата за ліцензії на право оптової торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами;
- 14) плата за ліцензії на право роздрібної торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами;
- 15) частина державного мита.

**Бюджет АР Крим,
районні та обласні бюджети**

- 1) 25% податку з доходів фізичних осіб;
- 2) 50% збору за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення;
- 3) 50% збору за спеціальне водокористування;
- 4) 50% платежів за користування надрами загальнодержавного значення;
- 5) плата за використання інших природних ресурсів;
- 6) акцизний збір із вироблених в Україні товарів;
- 7) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати;
- 8) плата за ліцензії та сертифікати;
- 9) плата за ліцензії на виробництво алкогольних напоїв і тютюнових виробів ;
- 10) плата за ліцензії на право експорту, імпорту та оптової торгівлі алкогольними напоями і тютюновими виробами;
- 11) плата за ліцензії на право експорту, імпорту алкогольних напоїв та тютюнових виробів;
- 12) плата за державну реєстрацію;
- 13) плата за ліцензії на право оптової торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами;
- 14) плата за ліцензії на право роздрібної торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами;
- 15) плата за надані в оренду ставки, що знаходяться в басейнах річок загальнодержавного значення.

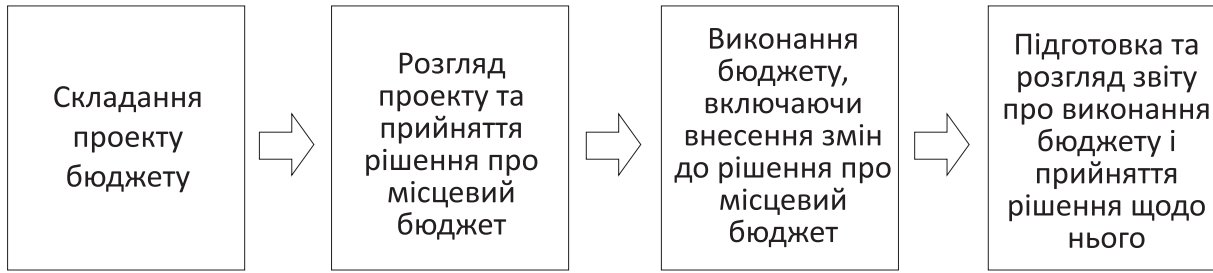
Місцеві бюджети поділяються на дві частини – загальний і спеціальний фонди. Надходження спеціального фонду належать до тих, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів. Відмінність між ними полягає в тому, що надходження спеціального фонду мають цільове призначення, тобто наперед визначений напрям використання, а надходження загального фонду можуть бути використані на будь-які цілі, які тільки передбачені у бюджеті. Так, податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів зараховується до спеціального фонду місцевого бюджету

і може бути використаний винятково на будівництво, ремонт, реконструкцію й експлуатацію автомобільних доріг (табл. 5).

Важливою складовою частиною спеціального фонду місцевого бюджету є бюджет розвитку. Формування бюджету розвитку у складі місцевих бюджетів обумовлено необхідністю встановлення обмеження на використання певних доходів, що не мають постійної основи, лише на інвестиційні цілі. Відповідно до цього такі надходження, як запозичення, кошти від відчуження майна і землі, можна зараховувати лише до бюджету розвитку, а відтак їх можна використовувати

Таблиця 4. Склад доходів і видатків місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів

Доходи	Видатки
1) фіксований податок на доходи від підприємницької діяльності; 2) податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності. 3) платежі за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення; 4) плата за землю, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування; 5) податок на промисел, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування; 6) плата за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності; 7) місцеві податки і збори, що зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування; 8) частина фіксованого сільськогосподарського податку; 9) частина чистого прибутку (доходу) комунальних унітарних підприємств; 10) плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів; 11) штрафні санкції за порушення законодавства про патентування; 12) адміністративні штрафи, що накладаються місцевими органами виконавчої влади; 13) штрафні санкції внаслідок невиконання укладених розпорядником бюджетних коштів договорів з суб'єктами господарювання на придбання товарів, робіт і послуг за рахунок коштів місцевих бюджетів; 14) надходження від орендної плати за користування майновим комплексом та іншим майном, що перебуває в комунальній власності; 15) плата за надані в оренду водні об'єкти місцевого значення; 16) концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності; 17) кошти, отримані від надання учасниками процедури закупівель забезпечення; 18) кошти, отримані від учасника – переможця процедури закупівлі під час укладання договору про закупівлю як забезпечення виконання цього договору; 19) частина коштів, отриманих за здані цінні метали; 20) кошти від реалізації безхазяйного майна; 21) інші доходи загального фонду місцевих бюджетів, що визначаються законом про Державний бюджет України.	1) місцева пожежна охорона; 2) позашкільна освіта; 3) соціальний захист та соціальне забезпечення (соціальні програми місцевого значення та ін.); 4) відшкодування різниці між розміром ціни на житлово-комунальні послуги та розміром економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво; 5) місцеві програми розвитку житлово-комунального господарства та благоустрою населених пунктів; 6) культурно-мистецькі програми місцевого значення; 7) програми підтримки кінематографії та засобів масової інформації місцевого значення; 8) місцеві програми з розвитку фізичної культури і спорту; 9) типове проектування, реставрацію та охорону пам'яток архітектури місцевого значення; 10) транспорт, дорожнє господарство: а) регулювання цін (тарифів) на перевезення пасажирів у пасажирському транспорті; б) експлуатацію дорожньої системи місцевого значення; в) будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг місцевого значення; 11) заходи з організації рятування на водах; 12) обслуговування місцевого боргу; 13) програми природоохоронних заходів місцевого значення; 14) управління комунальним майном; 15) регулювання земельних відносин; 16) заходи у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру в межах повноважень, встановлених законом; 17) заходи та роботи з мобілізаційної підготовки місцевого значення; 18) проведення місцевих виборів у випадках, передбачених законом, та республіканських АР Крим і місцевих референдумів; 19) членські внески до асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань; 20) підвищення кваліфікації депутатів місцевих рад; 21) інші програми, пов'язані з виконанням власних повноважень, затверджені Верховною Радою АР Крим, відповідною місцевою радою згідно із законом.

Рис. 7. Стадії бюджетного процесу на місцевому рівні.

вати лише на погашення місцевого боргу, капітальні видатки, внески органів влади до статутного капіталу суб'єкта господарювання чи проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки, що підлягає продажу (див. табл. 5).

5. Організація бюджетного процесу на місцевому рівні

Підготовка і виконання місцевого бюджету відбувається у певній послідовності, яка визначається бюджетним процесом. Бюджетний процес – це регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконан-

ня бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства. В Україні виокремлюють чотири стадії бюджетного процесу (рис. 7).

Основні повноваження у бюджетному процесі розмежовано між органами виконавчої та представницької влади. Функції виконавчих органів влади на рівні районів і областей виконують відповідно районні й обласні державні адміністрації. Слід зазначити, що переважно роботу, пов'язану з управлінням бюджету, виконують фінансові органи, що входять до складу відповідних виконавчих органів місцевих рад або місцевих державних адміністрацій.

Таблиця 5. Склад спеціального фонду місцевих бюджетів

Спеціальний фонд	В тому числі бюджету розвитку
1) надходження бюджету розвитку місцевих бюджетів; 2) податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів; 3) плата за придбання торгових патентів пунктами продажу нафтопродуктів; 4) кошти від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва; 5) концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності; 6) 30% збору за проведення гастрольних заходів; 7) 70% грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності; 8) відрахування 10% вартості питної води суб'єктами підприємницької діяльності; 9) власні надходження бюджетних установ, що утримуються за рахунок місцевого бюджету; 10) 70% збору за забруднення навколишнього природного середовища; 11) цільові та добровільні внески підприємств, установ, організацій та громадян; 12) надходження до цільових фондів, утворених Верховною Радою Автономної Республіки Крим та місцевими радами; 13) повернення кредитів, наданих з місцевих бюджетів індивідуальним сільським забудовникам; 14) повернення кредитів, наданих молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво та придбання житла; 15) інші надходження, визначені законами.	1) податок на прибуток підприємств відповідно до додаткових ставок такого податку. 2) єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва; 3) дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є комунальна власність; 4) плата за надання місцевих гарантій; 5) кошти від відчуження майна, що перебуває в комунальній власності, кошти від продажу земельних ділянок; 6) 90% коштів від продажу земельних ділянок, що перебувають у державній власності; 7) субвенції з інших бюджетів на виконання інвестиційних програм (проектів); 8) кошти від повернення кредитів; 9) місцеві запозичення; 10) кошти, які передаються з іншої частини місцевого бюджету. Видатки бюджету розвитку: 1) погашення місцевого боргу; 2) капітальні видатки; 3) внески органів влади до статутного капіталу суб'єкта господарювання; 4) проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки, що підлягає продажу.

Рис. 8. Взаємодія основних учасників бюджетного процесу на місцевому рівні.

Як видно з рис. 8, обов'язок щодо складання проекту бюджету покладено на органи виконавчої влади. Місцеві ради мають повноваження розглядати проект бюджету та приймати рішення про місцевий бюджет. Виконання бюджету здійснюється органами виконавчої влади, вони також готують звіт про виконання бюджету. Розглядають звіт про виконання бюджету і приймають рішення щодо нього місцеві ради, які також наділені важливими повноваженнями з контролю за виконанням бюджету.

6. Порядок складання проекту місцевого бюджету, його розгляд і затвердження

Першою стадією бюджетного процесу є складання проекту місцевого бюджету. Саме від того як відбувається реалізація цієї стадії бюджетного процесу залежить чи будуть враховані інтереси громадян під час розподілу обмежених бюджетних ресурсів та, відповідно, чи буде забезпечено справедливості і ефективності бюджетних видатків. У разі виявлення певних недоліків на цій стадії бюджетного процесу є можливість спрямувати обмежені ресурси на інші суспільно важливі заходи. Виявлення неефективності бюджетних видатків уже після затвердження бюджету не є гарантією того, що такі витрати не будуть здійснені. Це пов'язано з тим, що, по-перше, виконавча влада зобов'язана виконувати схвалений бюджет; а, по-друге, для скасування видатків необхідна згода представницької гілки влади.

Складання проекту місцевого бюджету перебуває у тісній залежності від бюджетного процесу на державному рівні. Так, Міністерство фінансів України доводить до Ради міністрів АР Крим, місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів відповідних місцевих рад особливості складання розрахунків до проектів бюджетів на наступний бюджетний період.

Як зазначалося раніше, переважна частина ресурсів місцевих бюджетів спрямовуються на здійснен-

ня видатків, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів. А це передбачає необхідність вирівнювання фінансових ресурсів, що спрямовуються на відповідні цілі між різними місцевими бюджетами шляхом визначення обсягів міжбюджетних трансфертів або коштів, що підлягають визначенню. Для проведення розрахунків обсягів міжбюджетних трансфертів та інших показників Рада міністрів АР Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних місцевих рад зобов'язані надавати необхідну інформацію Міністерству фінансів України.

Підставою для складання проектів місцевих бюджетів і підготовки проектів рішень про відповідні місцеві бюджети є отримана від Кабінету Міністрів України необхідна інформація. Інформація має бути надана у тижневий строк з дня прийняття проекту закону про Державний бюджет України у другому і має містити показники міжбюджетних відносин (включаючи обсяги міжбюджетних трансфертів для відповідних бюджетів) і текстові статті, а також організаційно-методологічні вимоги щодо складання проектів місцевих бюджетів. У триденний строк з дня отримання таких документів Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні державні адміністрації доводять виконавчим органам міських (міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення) рад, районним державним адміністраціям відповідні обсяги субвенцій на здійснення державних програм соціального захисту.

Безпосередньо процес підготовки проекту бюджету розпочинається з того, що місцеві фінансові органи розробляють і доводять до головних розпорядників бюджетних коштів інструкції з підготовки бюджетних запитів. Головними розпорядниками коштів місцевих бюджетів є бюджетні установи в особі їх керівників, яким надаються повноваження на здійснення видатків рішенням про місцевий бюджет. Головними розпорядниками коштів міського бюджету є, зазвичай, управління виконавчого комітету міської ради – управління освіти, управління охорони здоров'я,

управління житлово-комунального господарства та інші. Головними розпорядниками коштів районного і обласного бюджету переважно є структурні підрозділи відповідної районної та обласної державної адміністрації. Головним розпорядником коштів сільського та селищного бюджету часто є лише сільська або селищна рада. Для того, щоб мати право на здійснення видатків місцевих бюджетів, вони зобов'язані подати бюджетний запит, в якому обґрунтувати потребу в бюджетних ресурсах. Бюджетний запит – це документ, підготовлений розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступний бюджетний період.

Головні розпорядники бюджетних коштів організують розроблення бюджетних запитів для подання місцевим фінансовим органам у терміни та порядку, встановлені цими органами. Головні розпорядники бюджетних коштів забезпечують своєчасність, достовірність та зміст поданих місцевим фінансовим органам бюджетних запитів, які мають містити всю інформацію, необхідну для аналізу показників проекту місцевого бюджету, згідно з вимогами місцевих фінансових органів.

Слід зазначити, що місцеві фінансові органи на будь-якому етапі складання і розгляду проектів місцевих бюджетів здійснюють аналіз бюджетного запиту, поданого головним розпорядником бюджетних коштів, з точки зору його відповідності меті, пріоритетності, а також дієвості та ефективності використання бюджетних коштів. На основі результатів аналізу керівник місцевого фінансового органу приймає рішення про включення бюджетного запиту до пропозиції проекту місцевого бюджету перед поданням його на розгляд відповідно Раді

міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям, виконавчим органам відповідних місцевих рад.

Проект рішення про місцевий бюджет перед його розглядом на сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради схвалюється Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевою державною адміністрацією чи виконавчим органом відповідної місцевої ради. Підготовлений органами виконавчої влади проект рішення про місцевий бюджет містить текстову частину і додатки (рис. 9).

Усі доходи місцевих бюджетів згруповано у п'ять розділів, згідно з бюджетною класифікацією. У бюджетній класифікації передбачено п'ять розділів доходів: податкові надходження, неподаткові надходження, надходження від операцій з капіталом, трансферти і доходи цільових фондів (додаток А). До розділу неподаткові надходження включено доходи місцевих бюджетів від власності, адміністративних штрафів, власні надходження бюджетних установ та ін. Доходи від операцій з капіталом включають надходження від відчуження майна (приватизації), доходи від продажу земельних ділянок та інші. У складі доходів цільових фондів відображають надходження до фонду охорони природного навколишнього середовища, а також до інших фондів, які створені певним органом місцевого самоврядування.

Видатки місцевих бюджетів зазвичай відображають у двох додатках. Розподіл видатків за функціональною структурою передбачає розмежування видатків за кодами тимчасової класифікації видатків (додаток Б). Крім цього, в окремому додатку до рішення про місцевий бюджет міститься інформація про обсяги бюджетних призначень наданих кожному головному розпоряднику, з

Текстова частина

Додатки

Доходи бюджету за бюджетною класифікацією

Розподіл видатків за функціональною структурою

Бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів (для обласних, районних бюджетів)

Перелік об'єктів, видатки на які проводять за рахунок бюджету розвитку

Перелік державних та регіональних програм

Інша важлива інформація

Рис. 9. Структура рішення про місцевий бюджет.

визначенням при цьому обсягів видатків за кожним напрямком функціональної класифікації видатків. Так, як видно з додатку 1, до рішення про місцевий бюджет (додаток В), для головного розпорядника Тернопільська міська рада встановлено видатки за функціональними напрямками органи місцевого самоврядування; інші правоохоронні заклади та заходи; інші видатки на соціальний захист населення; інші програми соціального захисту дітей; фінансова підтримка громадських організацій інвалідів і ветеранів та інші.

Разом з проектом рішення про місцевий бюджет на розгляд відповідної ради подається:

- пояснювальна записка до проекту рішення;
- прогноз місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди;
- проект показників зведеного бюджету району, міста з районним поділом, міста, що об'єднує бюджети села, селища, міста районного значення;
- показники витрат місцевого бюджету, необхідних на наступні бюджетні періоди для завершення інвестиційних програм (проектів), що враховані в бюджеті, за умови якщо реалізація таких програм (проектів) триває більше одного бюджетного періоду;
- перелік інвестиційних програм (проектів) на плановий бюджетний період та наступні за плановим два бюджетні періоди;
- інформація про хід виконання відповідного бюджету у поточному бюджетному періоді;
- пояснення головних розпорядників бюджетних коштів до проекту відповідного бюджету (подаються комісії з питань бюджету Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради);
- інші матеріали, обсяг і форму яких визначає Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцева державна адміністрація або виконавчий орган відповідної місцевої ради.

Приклад рішення наведено в додатку А.

Бюджет АР Крим, обласні і районні бюджети, міські (міст Києва та Севастополя, міст республіканського АР Крим та обласного значення) бюджети на наступний бюджетний період затверджуються рішенням Верховної Ради АР Крим, відповідної місцевої ради не пізніше ніж у двотижневий строк з дня офіційного опублікування закону про Державний бюджет України. Інші місцеві бюджети затверджуються не пізніше ніж у двотижневий строк з дня затвердження відповідного обласного, районного чи міського.

7. Порядок виконання місцевого бюджету

Бюджетна політика органів місцевого самоврядування наповнюється реальним змістом тільки під час виконання місцевих бюджетів. Саме виконання видаткової частини місцевих бюджетів дозволяє забезпечувати не-

обхідні суспільні блага, створювати бажані об'єкти інфраструктури, реалізувати певні перерозподільчі функції.

Забезпечують виконання відповідних місцевих бюджетів Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних місцевих рад або сільські голови. Місцеві фінансові органи здійснюють загальну організацію та управління виконанням відповідного місцевого бюджету, координують діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету.

Заплановані показники доходів та видатків набувають дещо різного значення при виконанні бюджету. Так, заплановані обсяги доходів служать тільки орієнтиром для фінансової діяльності і не є обмежувальними, тобто, якщо суми надходжень певного виду доходу будуть перевищувати планові, то він буде зарахований до бюджету. Що стосується видатків, то, як зазначав ще на початку ХХ століття великий французький фінансист Рене Штурм, «і назва і цифра підпадають під обов'язковість виконання. Назва видатків означає предмет, виключно якому вони повинні бути присвячені; цифра визначає максимум коштів, для них призначених»⁹. Тобто визначені обсяги видатків, які містяться в затвердженому бюджеті, служать обмеженням з боку представницької влади для виконавчої на здійснення видатків і не можуть бути перевищені в жодному разі.

Фаза виконання бюджетів є найбільш тривалою серед етапів бюджетного процесу і триває весь бюджетний період, який в Україні становить один рік. Розпочинається виконання бюджету зі складання розпису бюджету. Розпис бюджету – це документ, в якому встановлюється розподіл доходів, фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до бюджетної класифікації. Іншими словами, розпис є документом призначених для більшої деталізації параметрів бюджету, що визначені у рішенні про місцевий бюджет. Наприклад, у рішенні про місцевий бюджет містяться річні обсяги надходжень, а в розписі доходів ці показники розподілено за місяцями бюджетного року.

Доходи місцевих бюджетів зараховуються на рахунки, які відкриті в органах Державного казначейства України. З огляду на це, податки і збори (обов'язкові платежі) та інші доходи місцевого бюджету визнаються зарахованими до місцевого бюджету з дня зарахування на єдиний казначейський рахунок і не можуть акумулюватися на рахунках органів, що контролюють справляння надходжень бюджету. Органи, що контролюють справляння надходжень бюджету, забезпечують своєчасне та в повному обсязі надходження до місцевих бюджетів податків і зборів та інших доходів місцевих бюджетів відповідно до законодавства.

Бюджетним кодексом визначено стадії виконання видаткової частини бюджету (рис. 10).

Встановлення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів відбувається під час складання розпису бюджету. Під час складання розпису видатків бюджету відбувається розподіл бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за місяцями бюджетного року, а також за кодами бюджетної класифікації відповідно до бюджетних призначень. Доведені до головного розпорядника коштів показники розпису асигнувань передбачені для здійснення заходів як безпосередньо головним розпорядником, так і підпорядкованими йому бюджетними установами. Тому визначені у витягах з розпису показники асигнувань головний розпорядник коштів повинен розподілити між підпорядкованими йому розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів. Дані розподілу він доводить до підпорядкованих йому юридичних осіб та органу казначейства, в якому обслуговується головний розпорядник.

Отримані розпорядниками третього ступеня та одержувачами коштів показники розподілу слугують основою для складання кошторисів доходів та видатків, а також планів асигнувань. Кошторис є основним плановим документом бюджетної установи, який надає повноваження щодо отримання доходів і здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання установою своїх функцій та досягнення цілей, визначених на бюджетний період відповідно до бюджетних призначень. Кошторис доходів та

видатків бюджетної установи містить показники загального та спеціального фонду. У тому випадку, якщо передбачені асигнування за спеціальним фондом, розпорядник повинен скласти зведення показників спеціального фонду, яке передбачає розподіл надходжень та видатків по кожному джерелу надходжень (плата за послуги, в тому числі за видами, інші джерела власних надходжень, інші надходження).

Після затвердження кошторисів та планів асигнувань бюджетні установи набувають прав брати зобов'язання. Зобов'язанням бюджетної установи вважають укладену угоду, договір, яка передбачає необхідність здійснювати розпорядником бюджетних коштів платежів на виконання цієї угоди. Слід зазначити, що чинне законодавство України дозволяє розпорядникам коштів брати зобов'язання тільки в межах передбачених обсягів бюджетних асигнувань. Бюджетним установам заборонено використовувати бюджетні кошти на погашення зобов'язань, які перевищують встановлені обмеження.

При укладанні угод з постачальниками товарів, виконавцями робіт та послуг, розпорядники та одержувачі коштів місцевих бюджетів повинні дотримуватися вимог Закону України «Про здійснення державних закупівель» № 2289-VI від 1 червня 2010 р. Закон покликаний створити конкурентне середовище у сфері державних закупівель, запобігати проявам корупції у цій сфері, розвивати добросовісну конкуренцію, забезпечувати раціональне та ефективне використання державних коштів. Цим документом передбаче-

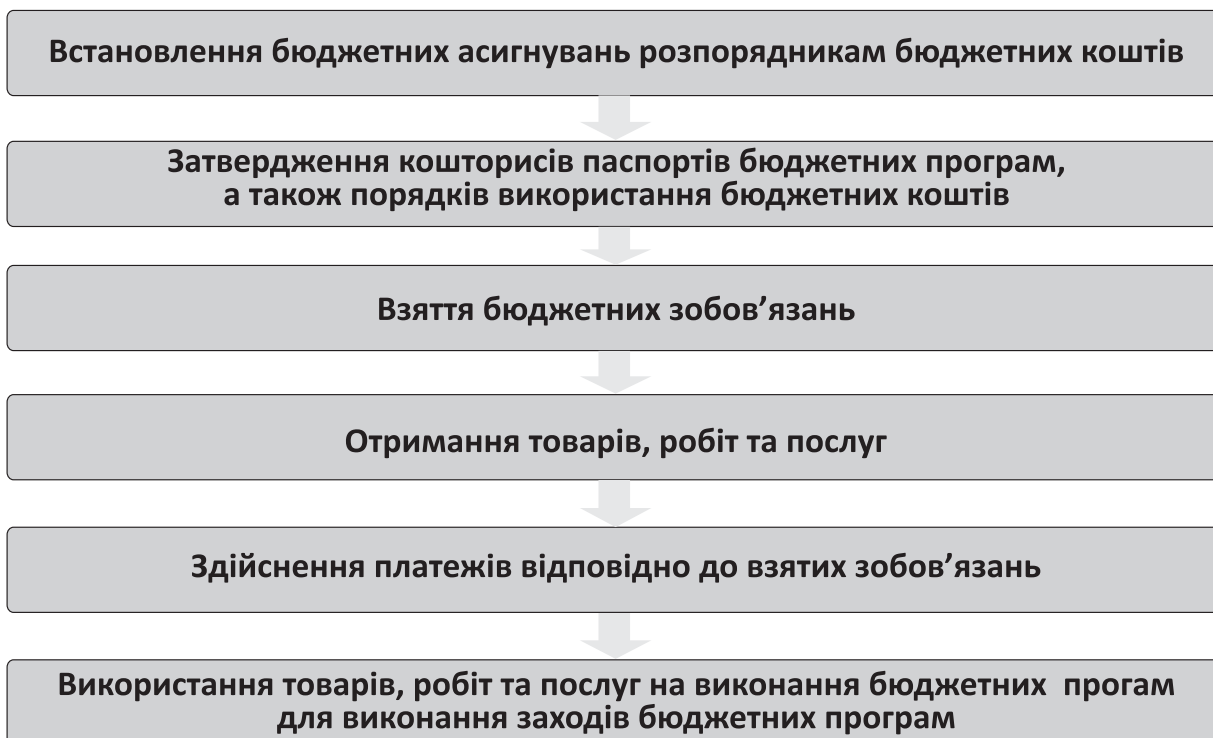

Рис. 10. Стадії виконання бюджету за видатками.

ний особливий порядок визначення постачальників товарів, робіт та послуг. Для дотримання визначених процедур державних закупівель, розпорядником та одержувачем бюджетних коштів створюється тендерний комітет, який організовує конкурс на постачання товарів, виконання робіт і послуг, та приймає рішення щодо визначення переможці конкурсу.

Наступні дві стадії виконання бюджету – отримання товарів та здійснення платежу нерідко відбуваються у зворотній послідовності, адже у багатьох випадках постачальники товарів, робіт та послуг вимагають передоплати у взаємовідносинах з бюджетними установами. Причиною цього в більшості випадків є наявність істотного ризику несвоєчасного виконання зобов'язань з боку бюджетних установ, а також низька фінансова стійкість значної частини представників приватного сектору.

8. Інформація про виконання місцевих бюджетів

Успішність бюджетного менеджменту залежить від застосування таких прийомів, методів та інструментів, які найбільш адекватно відповідають формі державного управління та сформованому в країні інституційному середовищу. Характерною рисою ефективно організації бюджетного процесу в сучасній демократичній країні є забезпечення високого рівня бюджетної прозорості. Досягнення цієї мети дає змогу розширити і поглибити відповідальність усіх суб'єктів управління перед суспільством, що є необхідною умовою ефективного функціонування бюджету в демократичній країні.

Якість управління бюджетом тісно залежить від можливостей громадян здійснювати необхідний вплив на

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують публікацію інформації про місцеві бюджети, в тому числі рішень про місцевий бюджет та періодичних звітів про їх виконання. Рішення про місцевий бюджет повинно бути оприлюднене не пізніше десяти днів з дня його прийняття.

Стаття 28 Бюджетного Кодексу України

На веб-сайті органу виконавчої влади розміщується така інформація (для обласної державної адміністрації):

- виконання бюджету відповідного рівня;
- цільові програми у відповідній сфері;
- відомості про проведення закупівлі товарів (робіт, послуг) за державні кошти.

Стаття 8 Постанови Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 р. № 3 “Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади”

Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Стаття 40 Конституції України

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади України, їх посадові особи зобов'язані надавати інформацію, що стосується їх діяльності, письмово, усно, по телефону чи використовуючи публічні виступи своїх посадових осіб.

Стаття 32 Закону України “Про інформацію”

Рис. 11. Витяги з нормативно-правових актів, що стосуються доступності інформації про бюджет для населення.

органи державного управління та органи місцевого самоврядування, що наділені бюджетними повноваженнями. Необхідною умовою досягнення бажаних успіхів у забезпеченні участі громадянського суспільства у процесі формування і використання бюджетних коштів є забезпечення усіх індивідів необхідною інформацією, що стосується бюджету. Це сприяє зростанню рівня обізнаності населення з проблемами бюджету, що дає змогу формувати більш раціональні та реалістичні очікування забезпеченості своїх інтересів у бюджетному процесі з боку громадськості. В таких умовах може йтися про посилення впливу громадян на ухвалення управлінських рішень у бюджетній сфері з метою повнішого задоволення суспільних потреб. Таким чином, забезпечення належної прозорості формування і використання бюджету є дієвим чинником зростання результативності бюджетних витрат.

В умовах послаблення впливу центральної влади на органи місцевого самоврядування, забезпечення доступності інформації про місцеві бюджети для усіх громадян є необхідним чинником зростання підконтрольності й підзвітності місцевої влади перед суспільством. Крім того, що розвинений громадський бюджетний контроль є важливим запобіжником нераціонального використання суспільних ресурсів, він є також необхідною умовою підвищення самостійності місцевого самоврядування.

В Україні сьогодні діє низка нормативно-правових актів, що передбачають оприлюднення інформації про місцеві бюджети (рис. 11). Основу інформації про формування та використання коштів місцевих бюджетів складає звітність про їх виконання. Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують публікацію інформації періодичних звітів про виконання місцевих бюджетів.

Звітність про виконання місцевих бюджетів містить інформацію в розрізі бюджетної класифікації (додаток А, Б). Квартальний та річний звіти про виконання місцевого бюджету подаються до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевою державною адміністрацією, виконавчим органом відповідної місцевої ради або сільським головою (якщо відповідний виконавчий орган не створено згідно з законом) у двомісячний строк після завершення відповідного бюджетного періоду. Відповідні місцеві ради затверджують річний звіт про виконання бюджету або приймають інше рішення з цього приводу.

Як видно з рис. 11, окрема важлива інформація має бути оприлюднена на офіційних сайтах місцевих державних адміністрацій. На сайті обласної державної адміністрації має розміщуватися інформація про виконання бюджету відповідного рівня, про цільові

програми у відповідній сфері, а також відомості про проведення закупівлі товарів (робіт, послуг) за державні кошти.

Сьогодні в Україні існують певні проблеми з оприлюдненням інформації про місцеві бюджети в місцевих газетах і на офіційних інтернет сайтах органів влади. В таких умовах, можна скористатися правом на офіційні запити до органів влади, яке надають Конституція України, Закон України «Про інформацію» та інші законодавчі акти.

ДОДАТОК А

Класифікація бюджетних доходів¹⁰

Код бюджетної класифікації	Назва доходів
10000000	Податкові надходження
11000000	Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості
11010000	Податок з доходів фізичних осіб
11010100	Податок з доходів найманих працівників
11010200	Податок з доходів фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності і незалежної професійної діяльності
11010300	Податок з доходів фізичних осіб на дивіденди та роялті
11010400	Фіксований податок на доходи фізичних осіб від зайняття підприємницькою діяльністю
11010500	Надходження сум реструктурованої заборгованості зі сплати податку з доходів фізичних осіб
11010600	Податок з доходів фізичних осіб у вигляді вигравів або призів, отриманих внаслідок проведення конкурсів та інших розіграшів, вигравів в азартні ігри
11010700	Податок з доходів фізичних осіб – нерезидентів
11010800	Податок з доходів фізичних осіб – військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу
11011000	Податок з доходів фізичних осіб – працівників закордонних дипломатичних установ України з фонду оплати праці в національній валюті
11011100	Податок з доходів фізичних осіб від інших видів діяльності
11011200	Податок з доходів фізичних осіб від продажу нерухомого майна та надання нерухомості в оренду (суборенду) житловий найм (піднайм)
11011300	Податок з доходів фізичних осіб від продажу рухомого майна та надання рухомого майна в оренду (суборенду)
11011400	Податок з доходів фізичних осіб від отриманого платником доходу внаслідок прийняття ним у спадщину майна, коштів, майнових чи немайнових прав
11011500	Податок з доходів фізичних осіб-шахтарів
11020000	Податок на прибуток підприємств
11020200	Податок на прибуток підприємств і організацій, що належать до комунальної власності
12000000	Податки на власність
12020000	Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів
12020100	Податок з власників наземних транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів (юридичних осіб)
12020200	Податок з власників наземних транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів (з громадян)
12020300	Надходження сум реструктурованої заборгованості зі сплати податку власниками транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів
12020400	Податок з власників водних транспортних засобів
12020500	Податок з власників наземних транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів (юридичних осіб), зареєстрованих у місті Києві
12020600	Податок з власників наземних транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів (з громадян), зареєстрованих у місті Києві
12020800	Податок з власників водних транспортних засобів, зареєстрованих в місті Києві
13000000	Збори за спеціальне використання природних ресурсів
13010000	Збір за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду

10 Детальніше див.: Наказ Міністерства фінансів України від 27.12.2001 р. № 604 «Про бюджетну класифікацію та її запровадження» [Електронний ресурс] : Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=50297&cat_id=50097

ДОДАТОК Б

Класифікація видатків бюджету за тимчасовою класифікацією видатків та кредитування місцевих бюджетів¹¹

2.1 Видатки за тимчасовою класифікацією видатків та кредитування місцевих бюджетів	
010000	Державне управління
010105	Апарат Верховної Ради Автономної Республіки Крим
010106	Забезпечення діяльності депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим
010108	Апарат Рахункової палати Верховної Ради Автономної Республіки Крим
010114	Апарат Ради міністрів Автономної Республіки Крим та її місцевих органів
010116	Органи місцевого самоврядування
010117	Органи виконавчої влади в м. Києві
060000	Правоохоронна діяльність та забезпечення безпеки держави
060702	Місцева пожежна охорона
061002	Спеціальні монтажно-експлуатаційні підрозділи
061007	Інші правоохоронні заходи і заклади
070000	Освіта
070101	Дошкільні заклади освіти
070201	Загальноосвітні школи (в т.ч. школа-дитячий садок, інтернат при школі), спеціалізовані школи, ліцеї, гімназії, колегіуми
070202	Вечірні (змінні) школи
070301	Загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні санаторні школи-інтернати
070302	Загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків
070303	Дитячі будинки (в т.ч. сімейного типу, прийомні сім'ї)
070304	Спеціальні загальноосвітні школи-інтернати, школи та інші заклади освіти для дітей з вадами у фізичному чи розумовому розвитку
070307	Загальноосвітні спеціалізовані школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів і курсів для поглибленої підготовки дітей в галузі науки і мистецтв, фізичної культури і спорту, інших галузях, ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою
070401	Позашкільні заклади освіти, заходи із позашкільної роботи з дітьми
070501	Професійно-технічні заклади освіти
070601	Вищі заклади освіти I та II рівнів акредитації
070602	Вищі заклади освіти III та IV рівнів акредитації
070701	Заклади післядипломної освіти III-IV рівнів акредитації (академії, інститути, центри підвищення кваліфікації, перепідготовки, вдосконалення)
070702	Інші заклади і заходи післядипломної освіти
070801	Придбання підручників
070802	Методична робота, інші заходи у сфері народної освіти
070803	Служби технічного нагляду за будівництвом і капітальним ремонтом
070804	Централізовані бухгалтерії обласних, міських, районних відділів освіти
070805	Групи централізованого господарського обслуговування
070806	Інші заклади освіти
070807	Інші освітні програми
070808	Допомога дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, яким виповнюється 18 років
070809	Здійснення виплат, визначених Законом України «Про реструктуризацію заборгованості з виплат, передбачених статтею 57 Закону України «Про освіту» педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників навчальних закладів»

¹¹ Детальніше див.: Наказ Міністерства фінансів України від 27.12.2001 р. № 604 «Про бюджетну класифікацію та її запровадження» [Електронний ресурс] : Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=50297&cat_id=50097

ЗАСТОСУВАННЯ ҐЕНДЕРНОГО ПІДХІДУ В БЮДЖЕТАХ РІЗНОГО РІВНЯ

1. Що таке ґендерний бюджет?

Однією з сучасних концепцій розвитку бюджету є ґендерний бюджет.

Бюджет – один з найважливіших офіційних документів держави, що впливає на соціально-економічний розвиток країни і відображає пріоритетні завдання уряду, адже будь-яке політичне рішення неможливо втілити без відповідних коштів, передбачених на його реалізацію. Ще досі існує думка, що державні бюджети з точки зору ґендерних стосунків є нейтральними. Іншими словами, що бюджетна політика однаковою мірою впливає як на чоловіків, так і жінок. Насправді ж, потреби чоловіків і жінок значною мірою є різними і тому неврахування у бюджетній політиці таких відмінностей може призводити до посилення існуючої соціальної нерівності. Аналіз бюджету дає уявлення про те, чи мають різні групи населення рівний доступ до отримання послуг. А внесення ґендерного аспекту до бюджетів різних рівнів дозволяє розподіляти і використовувати державні кошти точніше і ефективніше.

Одним із засобів, що дозволяють досягти рівного врахування потреб чоловіків і жінок в економічних програмах і бюджетах є складання ґендерних бюджетів на кожному з рівнів влади.

Досі залишається дискусійним питання щодо місця та ролі ґендерної політики в бюджетній сфері держави та можливих форм вираження і механізмів застосування цієї політики в бюджетній системі України. Однак ясно, що через бюджетну сферу державні органи можуть закріпити реально діючі механізми забезпечення політики ґендерної рівності.

«ґендерний бюджет», «ґендерно-чутливий бюджет», «ґендерно-відповідальний бюджет», «ґендерно-орієнтований бюджет» – всі ці терміни є синонімами та належать до характеристики одного й того ж явища. Такий тип бюджету має забезпечувати збалансоване врахування інтересів та потреб представників різних соціальних груп та прошарків суспільства. Це не окремі особливі бюджети для жінок та чоловіків, це засіб інтегрування ґендерних аспектів в державну політику та бюджети різних управлінь, відділів та закладів¹².

Можна запропонувати таке узагальнююче визначення «ґендерного бюджету» – це збалансоване врахування інтересів та потреб кожної зі статей, як особливих соціальних груп, під час планування та здійснення фінансових (грошових) видатків на надання державних послуг (в сфері освіти, охорони здоров'я тощо) населенню.

І, відповідно, ґендерна експертиза бюджету – це аналіз загальнонаціонального, регіонального чи місцевого бюджету на предмет рівня врахування чи неврахування особливих потреб різних ґендерних груп, співвідношення ресурсів та фінансових можливостей для цих груп.

ґендерний бюджет – сукупність різних інструментів, механізмів, процесів та інститутів, що об'єднані загальною метою – зробити ґендерний підхід одним з обов'язкових принципів у політиці й економіці. Іншими словами, це реалізація комплексного ґендерного підходу до складання бюджетів.

Ініціативи, пов'язані з формуванням ґендерних бюджетів можуть бути дуже різноманітними залежно від їх політичного рівня, ступеню охоплення конкретних проблем та напрямків і бюджетного етапу, на якому вони здійснюються. ґендерні бюджетні ініціативи можуть бути реалізовані на різних рівнях – тобто стосуватися як загальнодержавного бюджету, так і бюджетів регіонального та місцевого рівнів. Крім того, вони можуть мати різну спрямованість – стосуватися аналізу бюджету в цілому, або зосереджуватися на конкретному секторі (наприклад, охороні здоров'я), можуть реалізовуватись на різних етапах бюджетного циклу (наприклад на етапі планування, чи аудиту бюджету).

Конкретні ініціативи ґендерного бюджетного планування можуть набувати різних форм. Зокрема, вони можуть передбачати підготовку окремого документа, що містить оцінку впливу здійснення державних програм на жінок, який потім подається для затвердження разом з бюджетом. Також програми можуть бути на постійній основі інтегровані до відомчих процесів; можуть бути формально оформлені бюджетними пропозиціями або просто окремими документами, що їх готують зацікавлені групи, котрі не належать до органів державного управління.

Таким чином, ґендерний аналіз бюджету – це фінансово-економічний аналіз доходів і витрат держави, що включає оцінку бюджетних асигнувань на предмет їхньої відповідності вирішуваним ґендерним проблемам. ґендерний аналіз дозволяє не лише виявити різний вплив державної політики на жінок і чоловіків, але й визначити заходи, які необхідні для досягнення ґендерної рівності.

ґендерний аналіз бюджету може бути спрямований на оцінку

- витрати за типом виплат – заробітна плата, відрядження, устаткування, будови й т.д.;
- витрати за галузями (функціональні витрати) – оборона, освіта, охорона здоров'я, транспорт тощо;
- оцінку прямої й непрямої дії податків і допомог на існуючі види ґендерної нерівності;
- фінансові операції за їхнім економічним впливом – капітальні й поточні доходи й витрати, субсидії, трансфери, виплата відсотків, фінансові операції;

12 ґендерні стратегії сталого розвитку України. / За ред. Л. С. Лобанової. – К.: Фенікс, 2004. – С. 13.

- адміністративні витрати за інститутами, що відповідають за використання коштів;
- програмні витрати (як ряд дій, що застосовуються для досягнення однієї мети);
- оцінку розподілу бюджетних ресурсів (або змін у ресурсах) між чоловіками і жінками;
- аналіз територіальних доходів і витрат (у географічному розрізі).

Аналіз бюджету дає уявлення про те, чи мають різні групи населення рівний доступ до отримання послуг. В свою чергу внесення гендерного аспекту до бюджету дозволяє розподіляти і використовувати державні кошти точніше і ефективніше.

2. Ключові складові концепції гендерного бюджетування

Серед головних компонентів концепції гендерного бюджетування треба зазначити насамперед такі ідеї:

1. Аналіз бюджету в гендерному аспекті не означає розподілення статей видатків за ознакою статі. Ідея в тому, щоб визначити «вузькі» дискримінаційні положення для реалізації рівних можливостей чоловіків та жінок.
2. Формування гендерного бюджету має відбуватися не на користь окремої статі, а населення в цілому через те, що коли покращується становище жінок та збільшується їх вклад в національне виробництво, то покращується загальна ситуація в регіоні, рівень життя кожної сім'ї¹³;
3. Розподіл фінансування під час планування гендерного бюджету не означає, що розподіл коштів має бути 50 на 50 на користь осіб жіночої і чоловічої статі: іноді такий розподіл не є рівним. Під час гендерного бюджетування визначають, де саме потреби жінок і чоловіків збігаються, а де відрізняються¹⁴.
4. Гендерні бюджети не передбачають лише збільшення витрат на жіночі/гендерні програми і сточуються не тільки «потреб жінок».

Таким чином, гендерне бюджетування гарантує, що інтереси і потреби усіх верств населення незалежно від їх статі, раси, етнічного походження однаковою мірою враховані та відображаються у бюджетній політиці.

Автори посібника для тренерів «Гендерне бюджетування» розрізняють п'ять етапів гендерного аналізу бюджетів та бюджетних ініціатив:

- 1 етап. Характеристика існуючої ситуації, в якій знаходяться жінки та чоловіки, хлопчики та дівчатка (по різ-

ним категоріям та групам, які мають стосунок до конкретної галузі чи певного сектору).

2 етап. Встановлення, якою мірою політика, що реалізується, є гендерно-чутливою; наприклад, якою мірою в цій політиці враховується ситуація, що склалась. (Ці данні містяться в частині бюджету, що описує «заходи»).

3 етап. З'ясування, наскільки достатнім є обсяг коштів, передбачених бюджетом на здійснення гендерно-чутливої політики. (Частина бюджету «Асигнування»).

4 етап. З'ясування, якою мірою здійсненні видатки відповідають запланованим. (Частина бюджету «Дійсні видатки»).

5 етап. Аналіз зв'язку між здійснюваною політикою та здійсненими видатками, тобто того, наскільки органи влади просунулись у напрямку розвитку гендерної рівності порівняно із запланованим рівнем. (Частина бюджету «Результативність» або «Здійснений вплив»)¹⁵.

Ці етапи є необхідними складовими ефективного гендерного аналізу бюджету, а така методика аналізу може використовуватись як громадськими організаціями, так і органами влади, що займаються плануванням бюджетів.

На базі узагальнення політичного досвіду Південної Австралії 80-х років XX ст. можна виокремити три головних напрямки аналізу гендерно-орієнтованих бюджетних ініціатив:

1. Адресні, гендерно обґрунтовані видатки міністерств та управлінь: програми щодо охорони здоров'я жінок, спеціальні освітні програми для дівчаток, ініціативи в сфері зайнятості жінок.
2. Видатки на забезпечення рівноправності в сфері зайнятості та праці державних службовців: навчання (тренінги) співробітників або жінок-менеджерів політики рівних можливостей, забезпечення дитячими дошкільними закладами, надання відпустки по догляду за дитиною.
3. Опосередковано пов'язані з вирішенням гендерної проблеми загальні видатки бюджету, які необхідно оцінювати з позиції їх впливу на жінок та чоловіків, дівчаток та хлопчиків. Зокрема, розкривається: які категорії населення потребують освіти і які витрати за цими статтями; хто є користувачами медичних послуг, хто користується послугами з підтримки сільського господарства тощо¹⁶.

При цьому «перший напрям аналізу дає можливість організувати в сфері захисту прав певної статі процес «позитивних дій», створення умов, за яких одна стаття отримує від держави більше гарантій та пе-

13 Посібник з розвитку громад: Практичний poradник для небайдужих / [Л. О. Єльчева, І. М. Ібрагімова та ін.]. – К.: ЛАТ & К°, 2007. – (458 с.) – С. 261.

14 Потенціал України та його реалізація. Аналітичний звіт Міжнародного центру перспективних досліджень. – К., 2009.

15 Бадлендер Д. Гендерные бюджеты. Пособие для тренеров. – Братислава: Программа развития ООН, 2005. – С. 80.

16 Бадлендер Д. Гендерные бюджеты. Пособие для тренеров. – Братислава: Программа развития ООН, 2005. – С. 19.

реваг в конкретній сфері з метою сприяння встановленню рівності. Другий напрям розвиває рівність жінок та чоловіків у сфері зайнятості та ширшої участі жінок в процесах прийняття рішень, а третій напрям є найважливішим для реалізації мети комплексного розв'язання гендерної проблематики»¹⁷.

Завдяки бюджетним ресурсам державні та місцеві органи влади отримують ресурси на утримання апарату влади, органів безпеки, реалізацію соціальних заходів та вирішення економічних завдань, тобто на виконання державою своїх функцій перед суспільством через органи влади¹⁸. Бюджетний компонент політичної системи має бути предметом гендерного планування бюджету. В реальності гендерне планування бюджету має починатися з певного сектору, сфери поширення бюджету, а також чітко визначеного рівня повноважень влади (національного, регіонального чи місцевого), щоб розробити конкретні методики аналізу та механізми застосування отриманих результатів на практиці. Конструктивним прикладом в цій сфері є робота експертів та громадських організацій Швеції: саме в цій країні гендерне планування бюджету, проекти з якого розпочалися з 2003 р., вийшло зі стадії проекту і стало частиною роботи уряду, який здійснює процес гендерного планування бюджету в усіх сферах своєї політики¹⁹.

У Швеції Федерацією муніципалітетів був розроблений так званий метод 3Р, базою якого є кількісні дані, цифри та факти²⁰. 1Р = репрезентація чоловіків і жінок (кількісний аналіз). Всередині муніципалітету (організації, компанії) підраховується склад всього персоналу, керівництва, споживачів, постачальників, всіх зацікавлених. Таким чином з'ясовується загальна кількість чоловіків і жінок у керівництві, скільки чоловіків і скільки жінок працюють з клієнтами і є серед клієнтів, користувачів тощо. 2Р = ресурси (часові, грошові, фінансові), що розподілені між чоловіками і жінками. Ставляться конкретні питання: скільки грошей отримують чоловіки і жінки у вигляді соціального страхування, допомоги по безробіттю тощо? Скільки часу відводиться на клієнтів-чоловіків і клієнтів-жінок,

щоб допомогти їм у вирішенні проблеми безробіття? Чи дівчатка мають однаковий з хлопчиками доступ до спортивних закладів міста? 3Р = Прояви реальної нерівності в розподілі ресурсів серед чоловіків і жінок.

Важливе теоретичне і практичне значення мають розроблені Дайяною Елсон шість механізмів врахування гендерних аспектів в бюджеті та включення їх у практичну діяльність:

1. Оцінка ступеню врахування гендерних аспектів у здійснюваній політиці, що включає в себе як кількісний, так і якісний аналіз.
2. Оцінка з боку одержувачів послуг (бенефіціантів). Вона має включати як реальних, так і потенціальних бенефіціантів і може бути сфокусована як на загальних пріоритетах, так і на окремих видах послуг.
3. Аналіз державних видатків на основі розподілу за гендерною ознакою. В основі його лежить така формула: вартість одиниці вимірювання послуги, що надається, помножена на число таких одиниць вимірювання послуг, що надаються бенефіціантам-чоловікам та бенефіціантам-жінкам.
4. Аналіз впливу бюджету на використання часових показників, який передбачає співставлення використання бюджетних ресурсів за певними статтями видатків з часовими показниками корисної дії, тобто на який час розраховано результати витрачених коштів.
5. Структура гендерно-чутливої середньо-термінової макроекономічної політики. Насамперед з'ясовується, з чим маємо справу: з економічними рамками чи з певною економічною моделлю? Якщо є наявними рамки, то чи лише економічні? Моделі такої структури можуть містити такі змінні як пропозиції робочої сили з розбивкою за різними категоріями, а також відображати неоплачувану працю в економіці «турботи».
6. Гендерно-відповідальний звіт про використання бюджету як одна з форм підзвітності урядів²¹.

Інструменти проведення гендерного аналізу бюджетів:

- паритетне представлення депутатів чоловіків та жінок при затвердженні бюджету;
- гендерно орієнтовані асигнування – спеціальні програми для жінок;
- вплив основних видатків за функціональною структурою окремо на чоловіків та жінок;
- асигнування, спрямовані на досягнення рівності можливостей в сфері державних послуг;
- наявність гендерно орієнтованих видатків;
- гендерна характеристика видатків бюджету на здійснення загальних функцій держави та місцевого самоврядування;

17 Бадлендер Д. Гендерные бюджеты. Пособие для тренеров. – Братислава: Программа развития ООН, 2005. – С. 14.

18 Александров И. М. Бюджетная система Российской Федерации: Учебник. – 2-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2007. – С. 26-27.

19 Матеріали до семінарів із впровадження гендерних підходів у політику. Програма підтримки партнерства жінок та чоловіків в політиці «Ольга». – К., 2002. – С. 2-3.

20 Матеріали до семінарів із впровадження гендерних підходів у політику. Програма підтримки партнерства жінок та чоловіків в політиці «Ольга». – К., 2002. – С. 5.

21 Бадлендер Д. Гендерные бюджеты. Пособие для тренеров. – Братислава: Программа развития ООН, 2005. – С. 22.

- гендерна характеристика розподілу видатків бюджету за головними розпорядниками коштів²².

У цілій низці країн гендерний бюджет є частиною офіційного бюджетного процесу. У кожній країні характер гендерних бюджетних ініціатив визначається національними та регіональними чинниками, економічним розвитком, особливостями соціальної політики, але мета гендерного бюджету для всіх єдина.

Успішне впровадження гендерних бюджетів сприяє позитивним змінам державної політики у бік гендерної рівності. Водночас, вони можуть вимагати значних ресурсів як людських, так і фінансових або зміни процедур. Тож, відповідно, форми і методи гендерних ініціатив, а також їх ініціатори й учасники в кожному з випадків застосування ініціатив гендерного бюджетування будуть різні.

Необхідно враховувати, що процедури формування і просування гендерного бюджетування не є універсальними для всіх країн, оскільки в кожному випадку ми маємо справу з різними завданнями, стратегіями, різними рівнями виконавчої влади і різною політичною ситуацією, пріоритетами соціально-економічного розвитку конкретної країни.

В цілому впровадження гендерних бюджетів передбачає такі умови:

- наявність функціонуючого національного механізму по поліпшенню положення жінок і гендерному регулюванню (правові, організаційні, економічні аспекти);
- впровадження гендерно орієнтованих показників в управління, у тому числі в програми, плани, в оцінку діяльності усіх міністерств і відомств;
- формування прозорого бюджету, доступного для громадянськості на усіх рівнях, – загальнонаціональному, регіональному і місцевому;
- законодавчий супровід – ухвалення законів про включення соціальної (гендерної) експертизи в процес ухвалення рішень на усіх рівнях і про соціальні стандарти і фінансові нормативи з урахуванням гендерної складової.

Вперше бюджети, в яких врахований гендерний чинник, з'явилися у 1980-ті роки. Ініціативи по формуванню бюджету з урахуванням гендерних аспектів були висунені в більш ніж 50 країнах світу. Багато країн світу почали впровадження бюджетних ініціатив з аналізу гендерних чинників при складанні бюджету, а конкретно – з оцінки впливу державних витрат на поліпшення становища жінок. Однак лише у невеликій кількості країн, таких як Канада, Швеція, Австралія, гендерний бюджет є частиною офіційного бюджетного процесу. У більшості країн ініціативи формування гендерних бюджетів все ще знаходяться на стадії теоретичних розробок.

Формування бюджету з урахуванням гендерних аспектів є політичним інструментом, що забезпечує підзвітність держави громадянам в питаннях усунення дискримінації жінок за ознакою соціальної підлоги. З його допомогою можна багато що змінити, успіх же залежить від політичної волі, яка повинна з'явитися у уряду для того, щоб шляхом усунення сталих процедур, що порушують протягом довгого часу інтереси жінок і дівчат, відійти від традиційних методів формування бюджету і політики.

3. Можливості та переваги гендерного бюджетування на місцевому та загальнонаціональному рівні

Запровадження гендерного бюджетування є обов'язковою передумовою для дотримання рівності прав та можливостей жінок та чоловіків, визначених в Конституції України. Підтримка рівності, сприятливих можливостей для жінок і чоловіків є одним із тих зобов'язань, які взяла на себе Україна. Ще в 2004 р. в рекомендаціях парламентських слухань «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи» Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям «забезпечити врахування гендерних чинників при формуванні політики регіонів, бюджетів, програм і планів заходів»²³. А в рекомендаціях парламентських слухань на тему: «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи», що відбулись у 2006 р. зазначається, що діяльність у сфері гендерних перетворень потребує ґрунтовного аналізу державної політики та гендерного аналізу Державного бюджету України, що дозволить, зокрема, виявити і попередити ті підходи, які поляризують відмінності між статями та ведуть до гендерного дисбалансу і дискримінації²⁴.

Актуальність гендерних бюджетів в тому, що вони якнайкраще дозволяють оцінити бюджетні витрати та доходи з позиції гендерної рівності. Такий аналіз дозволяє зацікавленим сторонам зрозуміти як політичні рішення впливають на жінок і чоловіків та дозволяє оцінити ступінь посилення або ослаблення нерівності в суспільстві.

Потенціал гендерного бюджетування є достатньо великий. Гендерне бюджетування слід розглядати як один з підходів, який в поєднанні з іншими ініціати-

23 Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи» // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 542.

24 Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи» // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 45. – Ст. 522.

22 Посібник з розвитку громад: Практичний poradnik для небайдужих / [Л. О. Єльчева, І. М. Ібрагімова та ін.]. – К.: ЛАТ & К°, 2007. – (– 458). – С. 261.

вами може забезпечити досягнення взятих на себе Україною зобов'язань з досягнення цілей гендерної рівності й впровадження гендерних аспектів у державну політику.

Як свідчить досвід впровадження гендерних бюджетів, вони здатні забезпечити ефективніший збір і витрачання державних ресурсів. Гендерний бюджет поліпшує соціальне планування: по-перше, за рахунок зростання економічної ефективності; по-друге, конкретизується спрямованість вкладень, ефективніше використовуються економічні ресурси; по-третє, стають якіснішими послуги для населення, оскільки вибудовуються чіткі орієнтири для кінцевого споживача. Консультанти проекту «Спроможність до аналізу соціально-економічних результатів і потенціалу» у своєму дослідженні зазначають, що гендерна деталізація бюджету уможливорює чіткіше планування ресурсів будь-якої країни, оскільки така деталізація враховує особливості споживання державних і приватних послуг жінками та чоловіками, дає змогу ефективніше планувати політику розвитку окремих територій і стимулювати демографічний розвиток країни та розвиток її людського потенціалу. Це особливо актуально в умовах демографічної кризи в Україні²⁵. Крім цього, бюджетні ініціативи можуть внести відповідальність і прозорість в макроекономіку, тому що урядові обіцянки розмістити кошти і надавати послуги можуть бути ретельно досліджені у відношенні до реальних витрат²⁶.

Загалом, говорячи про актуальність гендерного бюджетування для України, можна визначити основні можливості, що їх отримує суспільство від впровадження цієї технології. А саме – гендерні бюджетні ініціативи дозволяють:

- залучити жінок до активної участі в ухваленні економічних рішень через їх участь в бюджетному процесі;
- забезпечити моніторинг й оцінку державних витрат і доходів з урахуванням гендерних проблем;
- ефективніше використовувати ресурси задля досягнення гендерної рівності й людського розвитку;
- зробити акцент на зміні пріоритетів, а не на збільшенні загального обсягу державних витрат;
- переорієнтувати програми, котрі реалізуються в конкретних секторах, замість того, аби змінювати загальні розміри бюджетних асигнувань, що на них виділяються;
- створити умови для контролю за тим, як органи влади виконують зобов'язання щодо дотримання прав жінок.

25 Потенціал України та його реалізація. Аналітичний звіт Міжнародного центру перспективних досліджень, К., 2009. – С. 45.

26 Інструменти інтегрування концепції соціально-гендерної рівності в роботу органів місцевої влади. – К. : Український жіночий фонд, 2010. С. 14.

Гендерне бюджетування є інструментом, який може бути використаний для досягнення інших державних цілей, таких як прозорість і ефективність, а також інструментом для виконання міжнародних і національних зобов'язань з прав людини. Водночас гендерне бюджетування може сприяти ефективності суспільної політики й економічного зростання шляхом скорочення нерівності в розподілі суспільних ресурсів. Фактично, це державний інструмент для ефективного впровадження гендерних аспектів майже в усі аспекти економічної й соціальної політики і для забезпечення адекватного розподілу бюджету.

Україна, як і багато інших держав, взяла на себе зобов'язання з досягнення цілей гендерної рівності й впровадження гендерних аспектів у державну політику, з підвищення прозорості й підзвітності органів влади суспільству. Але на практиці досить часто існує розрив між політичними заявами урядів і тим, як вони збирають і витрачають гроші, між участю у виробленні нових програм і законів, з однієї сторони, й розподілом коштів – з іншої.

Гендерні бюджети можуть допомогти ліквідувати ці розриви, забезпечивши ефективніший збір і витрачання державних ресурсів. Аналіз бюджету виявляє фактичні пріоритети уряду й дає жінкам інструмент, щоб спонукати уряд бути відповідальним за відмову працювати для досягнення обіцяних цілей.

Підтримка рівності, сприятливих можливостей для жінок і чоловіків є одним із тих зобов'язань, які вимагають постійного контролю. Представники влади часто беруть на себе зобов'язання, але не в змозі здійснити і закласти кошти для проектів/програм, що підтримують вирішення жіночих потреб (наприклад, це стосується боротьби з насильством у родині).

4. Соціальна орієнтація економіки як основа соціальної політики держави

Конституція України (стаття 1), наводячи основні характеристики держави, визначає Україну як соціальну державу²⁷. Згідно з Основним Законом, ознаками України як соціальної держави є соціальна спрямованість економіки, налагоджений механізм соціального захисту і соціальна-економічна підтримка населення. Таким чином, держава бере на себе зобов'язання гарантувати право всіх громадян на соціальний захист, в тому числі й на соціальне забезпечення.

Згідно з міжнародними стандартами, одним з головних завдань системи соціального захисту та соціального забезпечення є зменшення негативного

27 Конституція України від 28 червня 1996 року. – (ст. 1).

впливу факторів, що виникають під час здійснення соціальних та економічних реформ, на найбільш соціально незахищені категорії населення.

Відсутність рівності між жінками і чоловіками проявляється по-різному. Різні можливості на ринку праці та різні результати економічної діяльності чоловіків та жінок формують основи гендерної нерівності в економічній сфері. В Україні проблема нерівності між чоловіками і жінками є досить гострою. Дослідження показують, що економічне становище жінок в Україні є гіршим, ніж чоловіків:

- заробітна плата у жінок нижча за заробітну плату чоловіків;
- серед безробітних більше жінок;
- серед тих, хто працює неповний робочий день, більшість складають жінки;
- виконання материнської функції стоїть на перешкоді службової кар'єри та, відповідно, подальшого фінансового забезпечення;
- на керівних посадах жінок менше, ніж чоловіків.

На гендерну нерівність щодо рівня доходів впливають також інші фактори – соціальні та демографічні. Так, за даними дослідження фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, серед негативних чинників бідності саме демографічні характеристики – передовсім наявність і кількість дітей – впливають на бідність найсильніше. У цьому сенсі найбільш вразливими є домогосподарства з двома та більше дітьми та водночас з дітьми й особами пенсійного віку²⁸. А високий рівень бідності в Україні свідчить, що соціальні потреби вразливих категорій населення задовольняються недостатньою мірою. Процес глобалізації лише посилює зростаючу нерівність умов життя чоловіків і жінок.

Саме тому так важливо враховувати соціальні й економічні відмінності становища жінок і чоловіків у суспільстві. Зробити це дозволяє гендерний підхід, який передбачає аналіз соціальної системи в цілому, а також системи соціального забезпечення, зайнятості, охорони здоров'я, освіти тощо.

Сутність впровадження гендерного підходу до соціальної політики полягає в тому, що він враховує існуючу у суспільстві нерівність, яка виникає внаслідок розподілу і підтримки соціальних чоловічих і жіночих ролей і розглядає чоловіків і жінок не ізольовано один від одного, а в динаміці їх взаємодії, з урахуванням соціального середовища з його загальноприйнятими нормами поведінки, культурними традиціями, економічними і політичними особливостями. Відповідно до вказаного підходу необхідно переглядати і зміст таких

понять, як «соціальний захист», «соціальні гарантії», «соціальна допомога» – їх слід трактувати як поняття, що мають політичні, соціально-економічні і соціокультурні наслідки.

Щоб забезпечити достатній рівень якості життя громадян, уряд повинен якомога ефективніше розподілити бюджетні кошти та інші ресурси відповідно до реальних потреб населення. Для досягнення цілей соціальної політики використовує ряд механізмів, включаючи бюджетно-фінансові джерела. Як фінансові основи соціальної політики можна розглядати:

- бюджетні джерела, які поповнюються за рахунок податків, діяльності держави в економічній сфері, а також інших коштів, що надходять до бюджету держави;
- позабюджетні джерела, які поповнюються за рахунок внесків працедавців і найманих робітників²⁹.

Врахування гендерного аспекту при оцінці надання населенню пільг, соціальних та компенсаційних виплат та соціальні послуг, які є основними формами соціального захисту населення, дозволяє по новому побачити коло проблем, що існують у державній соціальній політиці.

Про те, що система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні не відповідає європейським стандартам, свідчить аналіз таких соціальних стандартів та нормативів, як прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата та мінімальна пенсія. В Україні розміри основних соціальних гарантій (мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія за віком, інші види соціальних та компенсаційних виплат) встановлюються на основі державних соціальних стандартів та норм.

Порядок формування, встановлення та затвердження державних соціальних стандартів і нормативів визначає стаття 5. Закону «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». Цим же Законом встановлюється, що базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум, встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти³⁰.

Прожитковий мінімум застосовується для:

- загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм;

29 Фофанова К.В. Социальная политика в сфере гендерных отношений (региональный аспект). – Саратов: ООО Изд-во «Научная книга», 2005. – 187 с.

30 Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». ст.6 <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2017-14>

28 Демографічні чинники бідності: Колективна монографія / За ред. Е. М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. – 184 с.

- встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та інших соціальних виплат виходячи з вимог Конституції України та законів України;
- визначення права на призначення соціальної допомоги;
- визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших;
- встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів

Для визначення прожиткового мінімуму застосовується метод, який полягає у встановленні вартісної величини прожиткового мінімуму через мінімальний споживчий кошик. Кожна держава має свої особливості формування мінімального споживчого кошика. В Україні прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунок на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто належать до основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років; дітей віком від 6 до 18 років; працездатних осіб; осіб, які втратили працездатність³¹. Як бачимо, ґендерні показники в Законі не беруться до уваги.

За даними Національної доповіді «Цілі розвитку тисячоліття. Україна-2010» кожна третя жінка має рівень доходів, що відповідає встановленому прожитковому мінімуму. Жінки домінують у найбільш соціально-незахищених категоріях населення – серед пенсіонерів, безробітних, працюючих у бюджетній сфері тощо. Ще одним непрямим свідченням ґендерної нерівності на ринку праці є відмінності у формуванні структур джерел доходів у чоловіків. Так, доходи жінок в більшій мірі формуються нетрудовими джерелами – пенсіями, стипендіями, допомогою, в той час як в структурі доходів чоловіків значно вищою є питома вага доходів від зайнятості, включаючи як оплату праці, так і доходи від підприємницької та самостійної діяльності. Таким чином, у складі вразливих категорій населення України переважають жінки. Саме жінки частіше працюють в режимі неповної зайнятості, переважають у складі зайнятих в галузях з нижчою заробітною платою (зокрема, в бюджетній сфері – освіті, охороні здоров'я, секторі соціальних послуг), мають меншу тривалість загального трудового стажу, в меншій мірі працюють на роботах зі шкідливими умовами праці й не отримують відповідних компенсацій. Так, з точки зору ґендерного підходу, найвищого ризику бідності та злиденності в Україні зазнають самотні жінки

пенсійного віку³². Таким чином, можна зазначити, що в результаті фінансово-економічної кризи в Україні загострилася проблема фемінізації бідності.

Не краща ситуація і серед пенсіонерів. Незважаючи на поступове збільшення рівня мінімальної пенсії, пенсіонери в Україні є однією з найменш соціально захищених категорій населення – майже 90% пенсіонерів в Україні належать до категорії бідних³³. Факти свідчать, що у жінок очікувана тривалість життя більша, ніж у чоловіків, тривалість страхового стажу жінок і накопичень також у більшості випадків менша, що пов'язано з материнством, а тому рівень фінансових надходжень до бюджету від низькооплачуваної праці, котру виконують жінки, відбивається на розмірі соціального страхування, страхування з безробіття, а також пенсійних накопичень. Це впливає на розмір пенсії жінок та чоловіків за наявності однакових пенсійних накопичень. Отже, якщо врахувати, що за статистикою, кожен сьомий пенсіонер отримує пенсію у розмірі прожиткового мінімуму або нижче, а серед пенсіонерів кількість жінок значно переважає кількість чоловіків, то можемо зазначити, що серед самотніх жінок після 75 років рівень бідності майже вдвічі перевищує аналогічні показники по самотніх чоловіках цієї вікової категорії (26,8 % проти 13,9 %) ³⁴.

Щодо виплат пільг та соціальних виплат різним категоріям населення, то фахівці зазначають, що механізм соціальної підтримки та соціального забезпечення малозабезпечених громадян, який реалізується через призначення пільг, є непрозорим. Часто домінування пільг та соціальних виплат просто підміняє належний рівень заробітної плати та матеріального забезпечення³⁵.

Разом з тим, існує й проблема захисту чоловіків, оскільки тривалість їх життя на 11-13 років менша за тривалість життя жінок. Крім того, аналіз даних щодо реальної пропозиції робочої сили на ринку праці засвідчує, що впродовж останнього десятиріччя рівень безробіття серед економічно активних чоловіків віком 15–70 років незначно перевищував рівень безро-

31 Закон України «Про прожитковий мінімум» ст. 1 <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=966-14>

32 Національна доповідь «Цілі розвитку тисячоліття. Україна-2010». Ст. 59 www.undp.org.ua/files/ua_52412MDGS_UKRAINE2010_REP_ukr.pdf

33 Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. – К.: Центр громадської експертизи, 2009. (– 104 с.). – С. 92.

34 Демографічні чинники бідності : [монографія] / Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України ; Державний комітет статистики України ; Український центр соціальних реформ ; Фонд народонаселення ООН ; [Е. М. Лібанова (ред.)]. – К., 2009. – С. 132–135.

35 Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. – К.: Центр громадської експертизи, 2009. (– 104 с.). – С. 29.

біття серед відповідної категорії жінок (зокрема, 6,6% проти 6,1% у 2008 р.; 10,3% проти 7,3% у 2009 р.) внаслідок реструктуризації економіки та закриття великих промислових підприємств у традиційно «чоловічих» сферах діяльності.

Отже, в Україні має місце порушення принципу рівності між чоловіками і жінками у доступі до соціального розподілу. Враховуючи цей факт, варто нагадати одне з основних положень Пекінської декларації, прийнятої на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок: «Сприяти досягненню жінками економічної незалежності, включаючи зайнятість, і покласти край перманентно зростаючому тягареві бідності, який несуть жінки, шляхом усунення структурно обумовлених причин зубожіння на основі перетворення економічних структур, надання всім жінкам, серед них тим, що живуть у сільських районах, як найважливішим учасникам розвитку, рівного доступу до виробничих ресурсів, можливостей і державних послуг»³⁶. Саме ці положення повинні стати дороговказом для України на найближчі роки.

ВИСНОВКИ

Гендерне планування бюджету стало актуальною темою активного політичного дискурсу та політичної дії в багатьох країнах, міжнародних організаціях та органах міждержавних об'єднань, зокрема, в Раді Європи, Європейському Парламенті та Раді Міністрів Північних країн. Міжнародні організації відіграють важливу роль в поширенні досвіду гендерного бюджетування шляхом прийняття та розповсюдження меморандумів, резолюцій та рекомендацій з гендерного планування бюджету. Вони підвищують обізнаність представників влади, науковців, громадських діячів і надають інформацію про гендерні дослідження, а також відповідну технічну фінансову допомогу. Особливо корисною є методологічно-освітня допомога, що надається з боку міжнародних організацій національним ініціативам з гендерної рівності, здійснюваним на ранніх стадіях гендерного планування бюджету.

На сьогоднішній день одним із завдань для політологів, соціологів та економістів, що займаються дослідженням гендерної проблематики, є, базуючись на вивченні передового міжнародного досвіду, розробити адаптовану для української політичної системи методику аналізу та механізми впровадження гендерно-орієнтованих бюджетів. Це сприятиме підвищенню загального рівня реалізації прав і свобод громадян та рівноправності незалежно від статі, прозорості вико-

ристання бюджетних коштів, підзвітності влади та посиленню участі громадян у процесі формування бюджетів як на місцевому, так і на загальнонаціональному рівнях.

Політична воля, підзвітність, розподіл людських та фінансових ресурсів, обмін інформацією, навчання підходам впровадження гендерної політики та наявність гендерно-деталізованих даних є передумовами гендерного планування бюджету. Прозорість, партнерство та співпраця впродовж всіх етапів бюджетного процесу є ключовими принципами гендерного планування бюджету і, відповідно, – демократизації та гуманізації політичної системи.

СЛОВНИК

Бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Бюджет розвитку місцевого бюджету – складова частина спеціального фонду, в якій зосереджуються бюджетні ресурси, призначені для проведення інвестиційної та інноваційної діяльності.

Бюджетна класифікація – єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства держави та міжнародних стандартів.

Бюджетна програма – сукупність заходів, спрямованих на досягнення мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Бюджетна система країни – сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіального устрою і врегульована нормами права.

Бюджетне асигнування – повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів, яке має кількісні, часові та цільові обмеження.

Бюджетне зобов'язання – будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому.

Бюджетне призначення – повноваження головного розпорядника бюджетних коштів, надане діючим законодавством (чи рішенням про місцевий бюджет),

36 Пекінська декларація. Прийнята на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_507

яке має кількісні, часові і цільові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування.

Бюджетний запит – документ, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступні бюджетні періоди.

Бюджетний процес – регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Бюджетні кошти (кошти бюджету) – належні відповідно до законодавства надходження бюджету та витрати бюджету.

Бюджетні установи – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідного державного бюджету чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими.

Видатки бюджету – кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування.

Виконання місцевого бюджету – забезпечення повної і своєчасної мобілізації надходжень місцевого бюджету, як в цілому, так і за кожним із джерел, а також своєчасного, повного, безперервного та цільового фінансування передбачених ним програм і заходів.

Власні надходження бюджетних установ – кошти, отримані в установленому порядку бюджетними установами як плата за надання послуг, виконання робіт, гранти, дарунки та благодійні внески, а також кошти від реалізації в установленому порядку продукції чи майна та іншої діяльності.

Гендерний аналіз бюджету – фінансово-економічний аналіз доходів і витрат держави, що включає оцінку бюджетних асигнувань на предмет їхньої відповідності вирішуваним гендерним проблемам. Гендерний аналіз дозволяє не лише виявити різний вплив державної політики на жінок і чоловіків, але й визначити заходи, які необхідні для досягнення гендерної рівності.

Гендерний бюджет – сукупність різних інструментів, механізмів, процесів та інститутів, що об'єднані загальною метою – зробити гендерний підхід одним з обов'язкових принципів у політиці й економіці. Іншими словами, це реалізація комплексного гендерного підходу до складання бюджетів.

Головні розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень.

Дотація вирівнювання – міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує.

Доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за адміністративні послуги, власні надходження бюджетних установ).

Інвестиційна програма (проект) – комплекс заходів, визначених на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки та спрямованих на розвиток окремих галузей, секторів економіки, виробництв, регіонів, виконання яких здійснюється з використанням коштів державного та/або місцевих бюджетів чи шляхом надання державних та/або місцевих гарантій.

Кошик доходів місцевих бюджетів – доходи загального фонду, законодавчо закріплені на постійній основі за місцевими бюджетами, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

Кошторис – основний плановий фінансовий документ бюджетної установи, яким на бюджетний період встановлюються повноваження щодо отримання надходжень і розподіл бюджетних асигнувань на взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення результатів, визначених відповідно до бюджетних призначень.

Кредитування бюджету – операції з надання коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед бюджетом (надання кредитів з бюджету), та операції з повернення таких коштів до бюджету (повернення кредитів до бюджету).

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Місцеве запозичення – операції з отримання до місцевого бюджету кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості.

Місцеві бюджети – регіональні та районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування.

Місцевий борг – загальна сума боргових зобов'язань регіональної чи місцевої територіальної громади з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок місцевого запозичення.

Місцевий фінансовий орган – установа, що відповідно до законодавства країни здійснює функції з складання, виконання місцевих бюджетів, контролю за витратами коштів розпорядниками бюджетних коштів, а

також інші функції, пов'язані з управлінням коштами місцевого бюджету.

Одержувач бюджетних коштів – суб'єкт господарювання, громадська чи інша організація, яка не має статусу бюджетної установи, уповноважена розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримує на їх виконання кошти бюджету.

Органи, що контролюють справляння надходжень бюджету – органи державної влади, а також органи місцевого самоврядування, уповноважені здійснювати контроль за правильністю та своєчасністю справляння податків і зборів (обов'язкових платежів), інших надходжень бюджету.

Паспорт бюджетної програми – документ, що визначає мету, завдання, напрями використання бюджетних коштів, відповідальних виконавців, результативні показники та інші характеристики бюджетної програми відповідно до бюджетного призначення, встановленого чинним законодавством (чи рішенням про місцевий бюджет).

Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі – метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу.

Проект бюджету – проект плану формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються центральними органами державної влади, регіональними органами влади та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду, який є невід'ємною частиною проекту закону про Державний бюджет (чи проекту рішення про місцевий бюджет).

Позитивна дискримінація – система заходів, що сприяють встановленню рівності тих чи інших соціальних груп/верств шляхом законодавчого закріплення і практичного надання правових, соціальних та інших переваг певним групам/верствам, що потребують додаткової підтримки.

Рішення про місцевий бюджет – нормативно-правовий акт, виданий в установленому порядку, що затверджує місцевий бюджет та визначає повноваження відповідного виконавчого органу місцевого самоврядування здійснювати виконання місцевого бюджету протягом бюджетного періоду.

Розпис бюджету – документ, в якому встановлюється розподіл доходів, фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до бюджетної класифікації.

Розпорядник бюджетних коштів – бюджетна установа в особі її керівника, уповноважена на отри-

мання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення витрат бюджету.

Субвенції – міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції.

Управління бюджетними коштами – сукупність дій учасника бюджетного процесу відповідно до його повноважень, пов'язаних з формуванням та використанням бюджетних коштів, здійсненням контролю за дотриманням бюджетного законодавства, які спрямовані на досягнення цілей, завдань і конкретних результатів своєї діяльності та забезпечення ефективного, результативного і цільового використання бюджетних коштів.

Фінансовий контроль на місцевому рівні – це діяльність суб'єктів контролю, спрямована на попередження та своєчасне виявлення фактів незаконних та неефективних дій у сфері місцевих фінансів і передбачає оперативне прийняття управлінських заходів щодо виправлення виявлених недоліків, компенсацію заподіяної шкоди та застосування санкцій до винних осіб.

Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості – гарантований державою в межах наявних бюджетних коштів рівень фінансового забезпечення завдань і функцій, які здійснюються виконавчими органами регіонального і місцевого самоврядування, що використовується для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів.

Фінансування бюджету – надходження та витрати бюджету, пов'язані із зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету.

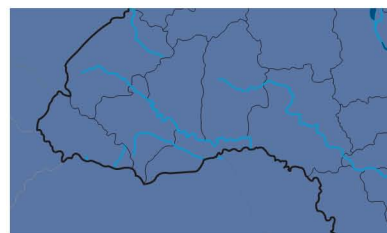
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. (<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>).
- Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2017-14>
- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2866-15>
- Закон України «Про прожитковий мінімум» // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=966-14>
- Наказ Міністерства фінансів України від 27.12.2001 р. № 604 «Про бюджетну класифікацію та її запровадження» // http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=50297&cat_id=50097
- Національна доповідь «Цілі розвитку тисячоліття. Україна-2010» // www.undp.org.ua/files/ua_52412MDGS_UKRAINE2010_REP_ukr.pdf
- Рекомендації парламентських слухань «Рівні права та рівні можливості в Україні: реальність та перспективи» // <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1132.927.0>
- Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций. Утверждена резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года // <http://www.un.org/russian/document/declarat/summitdecl.htm>
- Пекінська декларація. Прийнята на четвертий Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_507
- Платформа дій, прийнята Четвертою всемирною конференцією по положению женщин. 15 сентября 1995 года // <http://www.un.org/russian/conferen/women/womplat.htm>
- Александров И. М. Бюджетная система Российской Федерации : Учебник. – 2-е изд. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2007. – 486 с.
- Бадлендер Д. Гендерные бюджеты. Пособие для тренеров. – Братислава: Программа развития ООН, 2005. – 141 с.
- Боголепов М. М. Финансы, правительство и общественные интересы / М. М. Боголепов. – СПб : Издательство О. Н. Поповой, 1907. – 333 с.
- Бюджетний менеджмент : Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; за ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2004. – С. 864 с.
- Гарашенко С. В. Гендерна рівність як чинник демократичних перетворень в Україні // Наукові Записки. – Т. 82. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008 р. – С. 58-61.
- Гарашенко С. В. Гендерне бюджетування як складова політичних механізмів сприяння забезпеченню рівності жінок та чоловіків // Наукові Записки НАУКМА. – Т. 82. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 48-51.
- Гендерні стратегії сталого розвитку України. / За ред. Л. С. Лобанової. – К. : Фенікс, 2004. – 432 с.
- Грицяк Н. В. Теоретико-методологічні засади формування й реалізації державної гендерної політики в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління. 25.00.01 – теорія та історія державного управління. – К., 2005. – 463 с.
- Демографічні чинники бідності : [монографія] / Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України ; Державний комітет статистики України ; Український центр соціальних реформ ; Фонд народонаселення ООН ; [Е. М. Лібанова (ред.)]. – К., 2009. – 184 с.
- Матеріали до семінарів із впровадження гендерних підходів у політику. Програма підтримки партнерства жінок та чоловіків в політиці «Ольга». – К., 2002. – 49 с.
- Мезенцева О. Б. Гендер и экономика: мировой опыт и экспертиза российской практики. – М. : ИСЭПН РАН – МЦГИ – «Русская панорама», 2002. – 352 с.
- Пособие по проведению гендерного обучения в рамках проекта «Продвижение гендерного равенства в Кыргызской Республике» Правительства Кыргызской Республики, Шведского Агентства по международному развитию и Программы развития ООН (ПРООН). – Бишкек, 2004. – 75 с.
- Потенціал України та його реалізація. Аналітичний звіт Міжнародного центру перспективних досліджень. Підготовлено в рамках проекту «Спроможність до аналізу соціально-економічних результатів і потенціалу», що здійснюється у партнерстві з Conference Board of Canada за фінансової підтримки Канадської агенції міжнародного розвитку (CIDA). Керівник проекту: Ольга Романюк, к. н. держ. упр. – К., 2009. – 69 с.
- Практичний посібник для державних службовців «Впровадження гендерних підходів у діяльність органів виконавчої влади». – К. : Міністерство юстиції України, Центр правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України, ПРООН, 2004. – 179 с.
- Ржаницина Л. С. О перераспределении полномочий по уровням. Обсуждение по проекту ЮНИФЕМ «Гендерные бюджеты в России». 2005 // http://www.owl.ru/rights/discussion2004/GB_monitoring_indicators.htm
- Рощин С. Ю. Равны ли женщины мужчинам // <http://demoscope.ru/weekly/2005/0219/tema01.php>
- Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. – К. : Центр громадської експертизи, 2009. – 104 с.
- Становлення ефективної системи регулювання видатків місцевих бюджетів. Консультативний матеріал. Т 20. – К. : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій в Україні та Німецька консультативна група, 2004. – 14 с.
- Фофанова К. В. Гендерный бюджетный анализ: подходы и практика // Журнал исследований социальной политики. – Т. 4. – 2006. – № 3. – С. 381-396.
- Христенко В. Б. Межбюджетные отношения и управление региональными финансами: опыт, проблемы, перспективы / В. Б. Христенко. – М. : Дело, 2002. – 608 с.
- Чекорина Н. И. Регулирование занятости населения. Гендерный аспект // <http://www.owl.ru/rights/discussion2004/9.htm>
- Штурм Р. Бюджет. Пер. с франц. А. С. Изгоева с прилож. доц. М. И. Фридмана. – СПб. : Типография т-ва «Общественная польза». – 1907. – 600 с.
- Як забезпечити гендерну рівність в політиці // Вісник Міжнародного центру перспективних досліджень. – № 17 (364). – 21 травня 2007. – С 1-2.
- Якобсон Л. И. Государственный сектор экономики: экономическая теория и политика: Учебник для вузов / Л. И. Якобсон. – М. : ГУВШЭ, 2000. – 367 с.
- Elson D. Gender Budget Initiative. Background Papers. – London: Commonwealth Secretariat, 1999. – 20 p.
- Gender budgeting. – Strasbourg : Directorate General of Human Rights, Council of Europe, 2005. – 44 p.
- Promoting gender mainstreaming in schools – Final report of the Group of Specialists on promoting gender mainstreaming in

schools (EG-S-GS (2004) RAP FIN) // <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1168605&Site=CM>

Sharp R. Budgeting for equity: gender budget initiatives within a framework of performance oriented budgeting. – N. Y. : United Nations Development Fund for Women (UNIFEM), 2003. – 86 p.

ДЛЯ НОТАТОК

Автори:

Малиняк Богдан - доцент кафедри фінансів в Тернопільському національному економічному університеті

Іваніна Тетяна - виконавчий директор Полтавської обласної організації Ліги соціальних працівників України, тренер програми ПРООН «Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні»

Гаращенко Світлана - співробітниця Представництва Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні

Фонд ім. Фрідріха Еберта
Представництво в Україні

вул. Пушкінська, 34,
01004, Київ,
Україна
тел.: 044-234-00-38
факс: 044-451-40-31
mail@fes.kiev.ua
www.fes.kiev.ua

**Всі тексти доступні за
веб-адресою:**
www.fes.kiev.ua

Погляди, висловлені в даній публікації, не обов'язково відображають погляди Фонду ім. Фрідріха Еберта або організації, де працює автор.